

Роман
Ваничук

НЕ
РУБАЙТЕ
ЯСЕНІВ

Роман Іваничук

НЕ
ПРУБАЙТЕ
ЯСЕНІВ

ОПОВІДАННЯ

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ „МОЛОДЬ”
КИЇВ 1961

Роман Іванович Іваничук народився 1929 року в селі Трач, Коломийського району на Станіславщині, в родині вчителя.

Юнацькі роки провів у Коломиї, тут закінчив середню школу і працював учителем початкової школи.

З 1949 по 1952 рік Р. Іваничук перебував у лавах Радянської Армії. Вийшовши в запас, вступив до Львівського державного університету, на філологічний факультет, який і закінчив у 1957 році. Тепер працює викладачем української літератури в середній школі міста Щирець.

Друкуватися Р. Іваничук почав у періодичній пресі з 1954 року. В 1958 році вийшла збірка оповідань «Прут несе кригу», в 1960 — повість «На краю ночі». В цьому ж році прийнятий у члени Спілки письменників України. Кандидат у члени КПРС.

До нової збірки Р. Іваничука «Не рубайте ясенів» увійшли оповідання на сучасну тематику. Темі дружби, що, народившись у юності, живе в людині до кінця життя, присвячене оповідання «Не рубайте ясенів», «Новорічний келих за щастя» — вірності в коханні, «Через межу — тільки крок» — розкриттю психології останнього в селі одноосібника, «Під склепінням храму» та «Плями на сонці» мають антирелігійне спрямування. Сюжети оповідань психологічно насичені, динамічні.

Мова творів поетична, барвиста.

НЕ РУБАЙТЕ ЯСЕНІВ

ам не знаю, як це сталося, що я не встиг порухувати своїх років, зморщок на своєму обличчі, карбів у серці. Про все це нагадали мені сьогодні два стрункі ясени, що густим гіллям заступили потрухлий готичний будиночок на передмісті.

Зупинивсь я перед ними, з широкої дороги йдучи, зупинився на стежці своєї юності і не дійшов до краю. Далеко-далеко втекла вона та й загубилася у травах, квітах, у спогадах весняних.

Коли це було? Вчора? Здається, вчора тільки ясени з молоденьких прутиків деревами стали.

* * *

...Діялося це в останній рік війни. У колісах зеленому, тепер зіяючому згарищами невеликому місті над Прутом пробуджувалось

нове життя. Воно зводилося у спустошених кварталах, на запущених вулицях, йшло в парі з сирітством, злиднями і безпритульністю, стукотіло на відбудовних роботах, дихало димом ожилых фабрик, теплилось у стінах розвалених шкіл, у дитбудинках і йшло нестримно вперед.

...Ліворуч дороги, що скрадалася по закамарках передмістя, а потім губилася на зарінках Пруту, навпроти старого готичного будинку з невеликою верандою бур'янилася толока. Тут щовечора сходилось товариство вуличних хлопців. Серед підлітків особливо вирізнялися четверо нерозлучних: п'ятнадцятирічні брати-близнюки Петро й Мирон та двоє приятелів — Іван і Грицько. Петро й Мирон — круглі сироти (їхніх батьків гітлерівці схопили під час окупації і вивезли до Німеччини) — жили в старшій сестри — вдови. Іван, якому йшов уже сімнадцятий рік, тулився з матір'ю в уцілій комірці зруйнованого снарядами будинку, батько його воював на фронті. Небагато старший за Івана Грицько був головою сім'ї. Відтоді як батька на їхніх очах розстріляли фашисти, мати лежала розбита паралічем. Хлопець мав турбуватися про неї і про маленького братика.

Грицько командував хлопцями. Не тому, що був старший і сильніший; він мав перед товаришами особливу заслугу. Після смерті батька Грицько готував фашистам криваву помсту. Цілий рік збирав тол і сам змайстрував міну. Коли гітлерівці відступали, він разом з хлопцями підклав її під центральну арку мосту на Пруті. Сховавшись далеко в

кущах, хлопці кипіли з радості, дивлячись на ошалілих від жаху фашистів, коли міст злетів у повітря.

За це Грицька визнали ватажком.

Зразу після визволення хлопці щодня ходили на кладовище, де в цей час відкопували трупи розстріляних. З тої пори хлопці перестали сміятися. Потім заробляли гроші на відбудовних роботах. Восени відкрилася школа в будинку напіврозваленної гімназії. Навчання йшло з перебоями: не вистачало підручників і зошитів. Тому час до обіду хлопці сяк-так відбували в школі, а тоді — знову на вулиці. Збирали на руїнах паливо, курили солдатську махорку і ворогували з дівчатами. Це відтоді, як оті двоє дівчиська з вулиці Сенкевича, що вичепурені ходять до десятого класу, обізвали хлопців шибайголовами. За це їм дісталось! Дівчиська мало не подуріли разом зі своїм череватим татунцем від їхніх «серенад». А взагалі хто такі дівчата? Чоловіки воюють, хлопці допомагають матерям, а вони тільки варять готове, зашивають старе ганчір'я та ще й одвертаються від них на вулиці або втікають. Отже, вітатись з дівчатами було суворо заборонено, а щось подібне до закоханості вважалось в товаристві ганьбою. Та й не дивина. Тоді ще ніхто з них не думав про модний одяг, ніхто не трудився над зачіскою і не голив густого моху, що їжачився на щоках. Не було між ними і звичаю дружити з дівчатами. Бо хто думав про такі справи, коли батьки й брати воювали на фронтах?

Міцна була хлоп'яча дружба, спаяна лихоліттям. Міцно прив'язала вона хлопців до ву-

лиці, а та тримала їх у своїх обіймах і не хотіла відпускати.

Та неждано-негадано ця дружба розколалась.

У готичному будинку, що вузькими вікнами дивився на зарослу толоку і хлоп'ячі зборища, жила якась дівчина. Вона не зачіпала хлопців, тільки завжди тужливим поглядом супроводжувала їхню галасливу компанію, коли вони залишали толоку.

Здавалося, всім було байдуже до неї. Та непомітно і невідомо навіть, як ця істота з чорненькою кучерявою голівкою і великими очима почала займати все більше й більше місця в житті товариства. Чи це тому, що не вчилась разом з хлопцями в одній школі, чи, може, тому, що замість погорди, якою частували їх інші дівчата, вона посилала їм завжди услід тужливий погляд?

Досить того, що Петро й Мирон задивлялись іноді на малу засклену зеленими шибками веранду, а Іван, найзавзятіший противник дівчат, почав якось дивно поводитися. Коли вона сиділа у вікні, він непомітно відставав од гурту і йшов останнім, сердитий на товаришів за їхню розв'язність. Думав хлопець, що ніхто не помічає. Та й справді Петро й Мирон самі не знали, чому вони дивляться на вікно. Не бачили вони ніякої підозрілої зміни в Івановій поведінці, хіба лише те, що між старшими почались незрозумілі незгоди.

Не вдалося Іванові приховати свої неясні почуття від Грицькового проникливого ока.

Але Грицько, який перший підняв би «бабія» на глум, тепер чомусь мовчав, над чимось думав, був неговіркий. Хлопці від людей знали, що Грицько цієї провесни врятував з охопленої пожежею хати дитину. Але про це він уперто не хотів нічого говорити.

— Не ваша справа,— відпекувався.

Грицькова таємничість боляче ображала Івана. Що він таїть і чому? Чому всіх цікавить (Іван добре бачить!) ця дівчина, тільки Грицько такий самовпевнено байдужий? Не смів про це питати та й не міг. Якось хлопці підняли галас на толоці, почали ляяться. Грицько раптом насторожився, ніби хотів гукнути на них, щоб замовкли, а тоді й справді гаркнув:

— Цитьте!..

Івана як би хто шпилькою вколов:

— А це чому? Кого соромишся? — кинув.

— Себе соромся, бовдуре!

— Цікаво, відколи ти став таким святим?

— Від завтра! Але краще, якби ти не допитувався, Іване.

Стояли один проти одного. Іван — ніжний на обличчі, як дівчина, кругловидий, синьо-окий; Грицько — незграбний, насуплений, з вічно злими очима. Отак дивились один на одного насторожено, а очі кожного питали: «В чому смієш мене запідозрювати?»

Це непорозуміння закінчилося миром. Власне, тому, що воно тільки для Петра й Мирона мало вигляд непорозуміння. Грицько й Іван порозумілися: не зачіпати більш цієї теми, а поглядати на веранду готичного будинку і на чорняву голівку з великими очима

було накладено неголосну заборону. Хіба немає інших справ тепер?

А події відбувалися справді незвичайні.

Була остання воєнна весна. Усі вже знали: незабаром велике-велике свято перемоги. Хто його не чекав? Хто не хотів, щоб до дня перемоги зникли з центру міста чорні руїни?

Працювали всі: від старого до малого. Грицько очолював бригаду хлопців першої школи на розчистці самого центру міста. Поруч працювали учні ремісничого училища.

Дехто з громадян поблажливо посміхався, коли юрба юнаків та дівчат зупинилась перед велетенськими купами цегли й каміння.

— Машин тут треба, не дітей,— казали.

Але молодь думала інакше.

Потомлені, чорні від пилу, їли пісний сніданок. Окремо хлопці, окремо дівчата. Неподалік відпочивали ремісничники. Ті сиділи разом.

— Ти подивись,— шепнув Мирон до Івана,— фезеушники геть побабилися.

Іван зиркнув спідлоба на Грицька. Але той думав про щось і ніби не чув розмови.

— А цікаво, що побудують на розчищеному місці? — спитав не стільки хлопців, скільки самого себе.

Питання викликало зацікавлення. А й справді, що?

— Тут буде клуб для молоді,— висловив Петро свою найзаповітнішу мрію. Він завжди марив дзеркальними залами, кімнатами, повними книг.

Мирон заперечив. Клуб для молоді — це добра річ, але працює тут не тільки молодь, чому ж їй такі привілеї?

— Клуб для всіх,— сказав.

— Могла б тут бути і школа з великим кабінетом механіки. Щоб на техніка зразу вивчиться,— включився у розмову Іван.

— Школа буде там, де й тепер,— категорично заявив Грицько.— Я тут посадив би дерева, щоб парк був.

А далі мріяв:

— У парку самі каштани і ясени. На клумбах — півонії, васильки (а сам думав, що такі, як на могилі батька. Ті — самі засіялися). Посередині доріжка, а по боках скульптури героїв.

— Яких?

— А то що, мало є героїв? Один, наприклад, обома руками душить фашиста,— Грицько розчепірює пальці, очі горять ненавистю — це він сам зараз душить.— Другий закріплює прапор на магістраті...

— Інший пораненого бійця рятує, — захоплюється Іван.

— Або підриває танк зв'язкою гранат,— додають разом брати-близнюки.

— І такий, що дитину врятовує від смерті,— почувся збоку дівчачий голос.

Всі озирнулися. Невисока, струнка чорно-волоса дівчина, що сказала ці слова, пильно дивилася на Грицька, наче хотіла в його темних злих очах побачити вогник доброти, а на похмурому вилицюватому обличчі — усмішку.

Грицько схопився. Нічим не виправдане збентеження змішалось з несподіваною радістю — та лише на мить. Одразу це змішане почуття погасло. Погляд його ковзнув по зачарованому виду Івана, що стояв безглуздо

усміхнений, і зупинився на ясних очах дівчини.

— Тебе хто сюди просив?

Пустила голову, зникла.

— Ніхто... сама...

А хлопці підняли регіт. Грицька чіпляється напасть на чистій дорозі! Грицько буде командувати бригадою у спідничках!

Дівчина втекла до свого гурту, а Грицько, червоний від сорому й люті, крикнув:

— Та замовкніть, ви!

Цього вечора Іван не витримав. Хробак ревнощів уперше вудчутно завертівся в його грудях. Грицько знає цю дівчину!

Розмову розпочав дипломатично.

— Ти не знаєш часом, Грицьку, що це за синиця у вікні? — кивнув головою в бік веранди.

Грицько зміряв поглядом Івана з голови до ніг. Але мусив відповісти. Посваритися з Іваном — значить, розбити товариство.

— Черниця, заплісніла небога тітки Фрузі, що працює в дитбудинку, — процідив недбало, підкреслюючи свою цілковиту байдужість до чорнявої голівки. — У ремісничому вчиться.

Іван так і підскачів. Так ось що! Виходить, він давно з нею знайомий і все це приховує від товаришів.

Грицько відчув, що проговорився і, намагаючись одвести від себе всяку підозру, тут же зрадив себе зовсім:

— Ти тільки дурного не подумай. Я, хло', щодо того — залізо.

Іван удавано засміявся.

— Ти, може, й ім'я її знаєш, Грицуню?

— Знаю, ну й що? Маруська!

— О-о, ти навіть пестливо її називаєш! Хлопці! — звернувся Іван до товаришів, що насторожено прислухались до розмови старших. — Чули?

Хлопці мовчали, здивовані. Ніхто не допускав, щоб Грицько закохався. А він, грізний, підійшов до Івана.

— Мені б хотілося заїхати тобі... — прошипів, тамуючи лють. — Тобі що, доказу треба?

— А хоч би й так! — задирався Іван, не уявляючи собі, як Грицько може довести свою байдужість до дівчини.

— Хлопаки! — скомандував Грицько. — Серенаду співаємо Марусі! — А в самого був такий вигляд, ніби рідну матір хотів ударити.

Іван зблід. Він не хотів цього. Чим заслужила Маруся на «котячий концерт» під вікнами, такої ганьби?

Хлопці не сміли противитись, хоч наказ у даному випадку був явно безглуздий. Слухняні і знічені зупинилися біля живоплоту перед верандою і вже почали пристукувати залізякою об кусок бляхи.

— Замовкніть! — вигукнув Іван, побачивши, як Маруся відсахнулася од вікна. — Не смійте, нахаби!

«Серенада» урвалася. Здивовані й злі хлопці витріщилися на Івана. Ось що ти за птиця!

Грицько стулив наперед, скреготнув зубами.

— Бовдур! Бабій! Гайда, братва, за мною!

Іван залишився біля живоплоту сам у вечірніх сутінках. Свист і крик товаришів давно затихли, а він усе ще стояв і не міг зібрати думок до купи. Уперше в житті замислився, як далі жити — самому, без друзів.

Хтось доторкнувся до його плеча. В голові майнула думка: «Грицько». Іван здригнувся і вже підняв руку, щоб дати ляпаса навідмаш, але дотик був боязкий і ніжний, тепла долоня тремтіла на його плечі.

Він зрозумів і несміливо обернувся. Вечір враз прояснився, наче на небо вплив повний місяць. Зорі заморгали, посміхнулись і впали золотим дощем на землю. Перед ним стояла Маруся.

— Це через мене ти...— прошепотіла вона.

Іван мовчав.

— Але ми підемо вдвох до них. Не бійся, ти не залишишся без друзів.— Наблизилась до нього й одним подихом вимовила: — Дякую.

Іван стиснув їй руки. Хотілося сказати, що він не хоче більше йти до товаришів, що йому зовсім добре з нею.

Маруся мовби відгадала його думки і звільнила долоні.

— Чому Грицько хотів це зробити? — спитала.

Холодок вихором обкрутився довкола серця. Іван зітхнув. Грицько її цікавить. Вона давно знайома з Грицьком, а оце, напевно, посварилися. Отже, він буде всього-на-всього посередником між ними.

— Що хотів зробити? — перепитав, щоб виграти час і впорядкувати свої думки.

— Чому він такий недобрий? — повторила запитання Маруся.

Хто недобрий? Грицько недобрий? Та хіба ти знаєш, який Грицько? Він міст підірвав, дитину врятував. Так, але це останнє було першим кроком до відчуження... Іван проковтнув слова, що мали вирватися на захист Грицька.

— Грицько добрий,— промовив скупю.— Це він після смерті батька став такий сердитий. А за сьогоднішне я винен,— признався щиро.— Він не хотів.

І одразу ж в Івана розвіялася нехоть до розмови. Він незграбно взяв Марусю за руку і почав палко розповідати про товаришів. Хай не думає, що вони справді якісь шибайголови... Це їх так назвали панянки з сусідньої вулиці, які не знають навіть, звідки хліб береться. А взагалі дівчат вони таки не святкують. Хлопець, що водиться з дівчатами,— та чи ж він здібний на героїчні вчинки? Де там!

Іван забув, що сам іде з дівчиною. Маруся нагадала йому про це.

— А дівчата хіба не воюють на фронтах?— заперечила.— Ти цього не чув?

Не дала йому відповісти. Ось вона — дівчина, а скільки зазнала горя! Хоч тітка Фрузя їй за рідну матір, все ж вона сирота. Брат в армії ще з сорокового року, одна залишилася з цілої родини. Сто кілометрів пішки йшла до цього міста. Стомлена і голодна впала на до́розі, і якби не солдати... А тепер вона тітці допомагає і вчиться. Хочє все життя вчитися. І любить веселе товариство. Пристала б до них, тільки...

— Та ти не дивись, що Грицько такий, ну...— гаряче заговорив Іван.— У Грицька добре серце. Я ж кажу тобі, що він цієї весни врятував дитину від смерті, як ото солдати тебе. Про це всі знають, хоч він і таїть...

Іван помітив, як прояснилися очі в дівчини і вона мрійно посміхнулася.

— Ти чого?

— Так собі...

Знову холодок обкрутився вихором довкола серця, й Іван зітхнув. Для Грицька ця усмішка не для нього.

Але холодок розвіяла таки Маруся.

— Ти завтра вийдеш, як стемніє? — почув він і не повірив. Напевно, причулося. А поки опам'ятався, Марусі вже не було. Тільки двері грюкнули.

Іван стояв, мов заворожений, хвилину чи цілий вік, потім, стримуючись, щоб не закричати від радості, помчав стрілою темною вулицею, збиваючи ногами каміння.

* * *

Тітка Фрузя спитала в Марусі:

— Знайомилася з героєм? — і лукаво поглянула на дівчину.

— Ваш герой — чистий грубіян, — відмахнулася. — Він на всіх дивиться так страшно, як на ворогів. Я з тим другим, Іваном, говорила, — промовила півголосом, як таємницю, а сама зашарілася.

Тітка похитала головою — ранс, мовляв, ще з хлопцями зустрічатися вечорами.

— Та ви, тітко, не думайте... Він такий

чудний. І за що тільки того Грицька так хвалить?

— Видно, є за що.

Тітка лежала в постелі і рівно дихала — заснула, а Маруся поверталася з боку на бік. Геть утік сон.

«Хіба є за віщо хвалити?»

...Якось ще ранньою весною до них прийшов у хату незнайомий хлопець з обдертою, замурзаною і посинілою від холоду дитиною на руках.

— Де тітка Фрузя? — спитав Марусі, поглянувши на неї.

— На роботі.

— Візьми оцю дитину і віддай їй. Та тільки гляди, вороно, станеться щось...

Потім подивився на неї, наче дотепер не бачив, та так дивно, що їй стало аж моторошно.

— Ти звідки тут виріцькалася така чорна? — спитав по хвилі. — Як називаєшся?

— Маруся... — Хотіла сказати, що її зовсім недавно так само принесли напівживу, як він тепер оцю дівчинку, але не наважилась. — У ремісничому вчуся.

— Скажеш тітці, що Грицько приніс. Вона знає мене. Ну, не стій, а помий дитину! — прикрикнув.

Після цього при зустрічі на вулиці він завжди дивився на неї тим самим дивним поглядом, як і перше, а вона бентежилася. Не могла і зараз не може ніяк його зрозуміти.

Повіки стуляються, полохливий сон пробігає перед очима химерними силуетами. Це на руїнах метушаться люди, діти. Потім усе зни-

кає. Вона йде заасфальтованою алеєю зеленого парку.

— А подивись,—чує Іванів голос,—скульптура бійця з дитиною на руках!

Вона зупиняється, здивована.

— Іване, та це ж Грицько!

Але Івана вже немає біля неї, тільки Грицько посміхається з постаменту, ніби він не камінний.

— Я й не знала, що ти вмієш сміятися,—шепоче Маруся і міцно засинає.

* * *

Вранці Іван пробудився з відчуттям безмежного щастя в серці. Хотілося побігти на вулицю, до Марусі, стати перед верандою, покликати і спитати, як спала. Бо вчора була незвичайна зустріч, то прийшло кохання. Він стиснув обома руками подушку. Є в нього таємниця, велика таємниця, яку берегтиме від усіх!

У школі Іван зустрівся зі своїми друзями. Йому стало гірко і соромно. Чекав, що Грицько чвиркне крізь зуби в його бік і назве ще раз бабієм. Навіть хотів цього. Іван тоді признався б Грицькові у всьому, і вони, напевно, помирились би.

Та Грицько мимохідь привітався, наче боявся, що Іван загляне в його очі і побачить в них не злобу, а смуток.

Інші хлопці теж якось принишкли. Ходили мовчазні. З болем у серці зрозумів Іван, що товариство розколалося, і за все брав вину на себе. Ладен був будь-що зробити для това-

ришів, щоб поновити старі відносини з ними, але знав: йому доведеться доводити, що він не бабій. Хіба можливо було зробити це зараз?

Іван і Маруся продовжували зустрічатися. Тільки хлопець не міг збагнути, чи справді вона ради нього виходить. Вибіжить з-за живоплоту й зникне. Якби не покликав, здається, не обізвалася б. Несміливо підходив до неї, і вони, не розмовляючи, йшли тоді навмання, поки густі верболози не змикались за ними, прийнявши їх у густі чепірнаті обійми. Обоє відчували, що йдуть не самі. Хтось незримий третій ніби завжди був поміж них.

Іван чекав на зустріч увесь день. Цілий день обмірковував, що скаже Марусі. Скільки сміливих планів роїлося у нього в голові. То він уявляв, що візьме долонями її смагляві щічки і гаряче прошепоче: «Люблю до смерті», то до болю стисне в обіймах її, тендітну й ніжну, питаючи: «Любиш чи жартуєш?» Але при зустрічі вся його сміливість пропадала, як дим на вітрі. Думати, мріяти — справа одна. В думках можна стати велетнем, а насправді ти звичайна людина.

Іван мовчав. Іноді звертав увагу подруги на чари місячної ночі, але й це було зайвим. Бо хіба треба говорити про те, що набагато красивіше найпишніших слів?

Маруся докладно розповідала за прожитий день, а далі також мовчала. Про друзів не згадувала ні словом.

«Що нам заважає?» — питали себе мовчки і не давали відповіді.

Минав час. Кожний день був сповнений

хвилюючими подіями — Радянська Армія добивала ворога в його барлозі — Берліні. Іван затужив за товаришами. Хлопці вже не збиралися на толоці. В школі він з ними зустрічався рідко, бо вчилися в різних класах, а на роботу більше не посилали. Що вони робили, де гаяли час, Іван не знав. Тільки з випадково почутої розмови зрозумів, що вони збираються відзначити перемогу великим залпом.

Одного травневого вечора Іван сказав Марусі те, що мучило його вже кілька днів.

— Твій брат і мій батько на фронті. Чим ми відзначимо день перемоги?

Маруся вчула нотку докору в його словах. Він і сам її відчув. Йому пекуче бракувало хлопців, з якими перетерпів не одну важку хвилину в житті. От зараз він міг би разом зі всіма готуватися до великого всенародного свята. Іван навіть уявив собі, як це виглядатиме. Увечері хлопці розкладуть на зарінку чотири багаття і в кожне кинуть по жерстянці толу. Хіба важко його тепер дістати? Напевне, так! Полум'я зніметься вгору, мільярди іскор полетять над рікою, а потім осядуть. Через хвилину голосне «урра-а!» потрясе вечірню тишу. Як же вони з Марусею відзначать цю дату?

— В день перемоги,— сказала вона задумано,— посадимо два деревця, два ясени. Я вже їх підмітила біля моєї веранди.

Якби таке хтось інший сказав, Іван глузував би з нього. Але це скромне бажання, висловлене Марусею, набрало глибокого змісту. День перемоги — кінець війни, смерті, страж-

данням. Чи не краще саме в цей день дати початок молодому зеленому життю?

Іван схопив Марусю за плечі і хотів стиснути в обіймах, але тут же обоє побачили, що біля Марусиного вікна хтось стояв — на дорозу падала довга тінь. Вони придивилися і впізнали Грицька... Тінь хитнулась і зникла.

Іван довго мовчав, а потім слитав, глухо, поникло.

— Ви давно знайомі?

— Відколи він врятовану дитинку до нас приніс.

І вона до цього часу мовчала!

Зараз Маруся розповіла все геть чисто. Перед Іваном малювався Грицько в новому світлі. Сповнений роздумів про свого близького товариша, про дружбу, Іван пішов додому.

Маруся кликнула його навздогін:

— Грицьк!.. Іване!

Засоромилася і подумала жаліючи: «Образився, не прийде більше».

Коли Грицько прийшов додому, мати вже спала. Він дбайливо прикрив її коздрою і нахилився над братиком, що теж уже засинав.

— Ти вечеряв сьогодні, Славчику? — спитав, як ніколи, ласкаво.

Малий здивовано подивився на брата.

— Вечеряв... Але чому в тебе очі так сяють, Грицьку?

— Спи, спи, йойлику¹.

Уже засинаючи, Грицько переконував самого себе: «До біса мені ті всі любовні спра-

---

¹ Й о й л и к — плакса.

ви... Я тільки вибачитися, перепросити її хотів за ту «серенаду».

Наступний день розпочався незвичайно. По місту лунали постріли: солдати випускали в повітря черги з автоматів — кінець війні. Цілий день не стихав гомін на вулицях. Люди обнімалися, гомоніла дівчора, з вікон лунали співи, веселий сміх — святкували перемогу.

Увесь день Іван не знаходив собі місця. Суперечливі думки не давали спокою. Смерком побачив товаришів. Вони зібралися на вулиці, про щось порадилися і подалися до зарінку.

Іван, забувши про всяку обережність, прибіг до Марусиного живоплоту і покликав. Вона притьмом відчинила віконце з веранди, виглянула і стрілою вибігла на дорозгу.

— Знаєш що, Марусю,— заспішив Іван.— Я вирішив... Я думаю... ось що: підемо до хлопців, з ними будемо. А ясени посадимо всі разом.

— Невже?! Іванку! — скрикнула Маруся і закрила долонями почервонілі щоки.

Іван також радів разом з нею, але її радість була більшою, іншою, і він до болю відчув, як якась невидима перепона лягла між ними раз назавжди, і ніхто з них не переступить її ніколи.

На зарінку палало багаття. Грицько сидів посередині, освітлений полум'ям, по обидва боки — хлопці, задумані, серйозні. Тільки тепер Іван помітив, як вони всі змінилися останнім часом. Та змінився і сам Іван. Ще здає лека пильно вдивлявся в Грицькове обличчя:

щось нове лягло разом з задумою на його чоло. Постійна ненависть, врізана в закрій уст, занурена в глибоких темних очах, змінилася на серйозність з легкою тугою. Все згадалося Іванові: міст, сварка, розповідь Марусі про Грицька, його постать біля Марусиною вікна, і змішане почуття поваги й співчуття розтопило до решти кригу в Івановому серці. Який був Грицько в цей вечір!

Іван з Марусею довго стояли непомічені. Обое хвилювалися.

Враз Мирон вдивився в темряву і вигукнув:

— Дивіться, хлопці, хто прийшов!

— І не сам,— додав Петро.

Іван насторожився, чекаючи вибуху сміху і глузування. Хтось невпевнено захихикав. Грицько зиркнув на всіх спідлоба, суворо. Повагом підвівся з місця і звернувся до Марусі уривчастим від хвилювання голосом:

— Сідайте з нами...

Маруся, не зводячи з Грицька погляду, сіла біля нього. Всі полегшено зітхнули. Іван подав усім по черзі руку.

— Ну, кидайте свої снаряди,— сказав він авторитетно, як колись,— і гайда звідси, бо ще патрулі спіймають. Ходімо зараз деревця посадимо. Щоб згадка була про цей день.

Пропозиція захопила всіх. Деревця! Вони будуть називатися деревами Перемоги! Позривалися з місць і, весело співаючи, вийшли з лугів на дорогу.

Глухий і сильний вибух зупинив товариство. «Урра-а!» — покотилося аж до перших будинків і загубилось у вуличках.

Два ясеніві пагінці вже чекали на них.

Маруся викопала їх ще зараня. Сядили всі, зберігаючи мовчанку, кожний думав: «Минуть роки, і хтось зустрінеться тут, у тіні наших дерев. Хто зустрінеться?»

— Аби ніхто лиш не зрубав, — подумав уголос Іван.

— Ніхто не зрубав, — твердо промовив Грицько, і лунко за ним повторила Маруся:

— Ніхто не зрубав...

Коли все було закінчено, Грицько відіслав менших хлопців додому, було вже пізно. Іван сказав, дивлячись кудись на зорі:

— Іду і я...

— Та ти що, Іване, — злякався Грицько. — Почекай, разом підемо...

— Іванку, куди ти? — кликнула Маруся.

Але Іван уже не чув її, бо, може б, вернувся.

* * *

В наступні дні товариство уже разом з Марусею знову збиралось на толоці. Спочатку хлопці відчували незручність: того не скажеш, цього не зробиш. Але швидко звикли. Зрештою, Маруся не гірше за них могла бігати і стрибати через вогонь, весело сміятися.

Проте крики, свист і голосні пісні вже не тривожили пізніми вечорами стомлених громадян. У товаристві велися тепер цілком серйозні розмови: про майбутнє і про місце кожного в житті. Хлопці стали пильніше приглядатися до того, що робиться навколо них. Маруся заохотила всіх підготувати одноактну п'єсу «Подвиг партизана» і виступити в Палаці піонерів, що незабаром мав відкритися.

Грицько захопився роллю командира партизанського загону. Ні, бути йому-таки військовим. Іван, крім того, організував товариство на збирання металобрухту. Танків, можливо, тепер уже й не треба, але всяких машин зовсім мало. Одним словом, роботи стало по вуха.

Завжди, коли вже догоряло багаття і репетиція або розмова закінчувалась, Іван намагався піти першим. Грицько швидко наздогнав його.

— Ти чого бігаєш за мною, а ще ватажок! — сердився Іван. — У мене, знаєш, таке діло, що не потребує ніяких свідків, — натякав значуще.

Маруся слухала і, вдячна Іванові, соромливо опускала голову.

«Те галчення чорновоLOSE таки справді закохалося в того завіреного Грицька. І що вони побачили одне в одному?» — бурмотів Іван, йдучи додому, і не помічав, що сам при цьому сміявся від щастя за Марусю і Грицька. Обох любив, а кого більше — не міг сказати. Та й не хотів гадати.

...Цієї весни Іван розлучився з товаришами. Батько його повернувся з армії, і вони виїхали до іншого міста.

В останній вечір Іван нікого не застав на толоці. Це Грицько всім суворо наказав не приходити. Хай поговорять, мовляв, без свідків:

З-за живоплоту тихо вийшла Маруся.

— Ідеш?

— Іду... На механіка буду вчитися.

Маруся не стримала сліз. Зворушений, Іван втішав її:

— Ти маєш тепер хороших друзів, Марусю: Петра, Мирона, ну, і... Грицька.

Посміхнулася, ніби сонце крізь дощ.

— Ти найдобріший за всіх,— прошепотіла.— Ми тебе ніколи не забудемо, Іванку...

Сьогодні я приїхав до рідного, піднятого з руїн міста. Все, що розвіялося серед життєвих пригод і забулося, як перерваний сон, виринуло з самого дна душі і повело по зарослій стежці моєї юності.

Іду, збентежений, знайомою доріжкою до Пруту, а назустріч мені незнайомі люди, а більше всього юнаки з дівчатами. Я вдивляюсь у їхні обличчя — задумані, веселі, серйозні, безжурні — і шлю їм щирі побажання: «Щасливої дороги!» Лише байдужість і самозадоволення обурюють мене. Я хотів би зупинити такого модного юнака чи дівчину і розповісти їм про наших сімнадцять літ.

Теплі спогади хвилюють груди. Толока вже забудована. Там без`упину чмихає двигун, може, хто з наших керує ним? Потрухлий готичний будинок показався тільки однією вежею з-поза зелені. Де ж тепер Маруся? Працює, з дітьми бавиться, чоловіка чекає на обід? Грицька? Коли б Грицька! Та ні, всі ми розбрелися своїми дорогами, що не сходяться, не перетинаються, хіба лише у мріях.

Раптом спиняюся, вражений, і не вірю своїм очам. Два красені-ясени заслонили стару веранду і вже через дах вдивляються зеленими кронами у мережані поля за містом. Наші ясени! Вперше згадую, скільки років ми-

нуло, скільки зморшок закроїлося на обличчі, карбів на серці, бо не рахував ніколи.

Зайти, розпитати? Чи варто нагадувати?

Стою і мовчки закликаю теперішніх і майбутніх господарів готичного будинку, щоб ніколи не рубали ясенів — ровесників нашої юності і нового життя на землі. Хай ростуть! Вони ще нагадають моїм друзям, моему першому незайманому коханню про далекі, важкі, та дорогі часи, як молодь нагадує старшим про їхню юність...

НОВОРІЧНИЙ КЕЛИХ ЗА ЩАСТЯ

а вікном крутяться пушинки снігу. Летять у темну безвість, шелестять по карнизах, тихо цілують шибки і тануть...

У кімнаті один Тарас. Вісім ліжок недоторканих, не зім'ятих аж до ранку. Бо сьогодні Новий рік, і хлопці в дівочому гуртожитку святкують.

На тумбочці біля Тарасового ліжка — розкритий лист.

«Приїдь сьогодні, — просить Оля. — Хоч раз відсвяткуємо разом. Я хочу випити з тобою за щастя».

— За щастя... Не можу... Я випив за нього давно.

Повернувся обличчям до подушки, щоб не бачити листа. Ще перед обідом принесли його, але й тепер, за дві години до останнього поїзда, Тарас не знає: поїде чи ні.

Новий рік... Від самого ранку падає лапа-

тий сніг, тихо никне до землі. Від самого ранку мандрують думки заметеними стежками кудись у минуле. Хоч би хуртовина, хоч би заметіль, ба ні: такий же легкий і густий сніг, як тоді... Не сніг, а незабутня ніжна музика, не сніг, а той терпкий, припорошений пилом часу спогад.

Був колись такий самий новорічний вечір. Оркестр грав вальс. У вестибюлі так багато дівчат, знайомих і незнайомих, у всіх на обличчях радість, а у волоссі — золото. Він ходив між колонами, шукав. Її нема. А інші байдужі. Хотілося піти геть.

Враз побачив: променисті очі, русяве волосся віночком кучерів над чолом, рожеве плаття — все те майнуло у вихорі вальса, а вслід — його погляд.

Скінчився вальс. Замріяна, свіжа, як листок півонії, стоїть Неля сама, наче жде... Кого жде?

Тарас підходить, а в грудях, як у кузні: стук... стук... Просить до танцю, пропонує провести разом вечір, запрошує до буфету на келих новорічного вина. Вино піниться, грає барвами — солодке й хмільне, як кохання.

— З Новим роком!

— З новим щастям!

Неля сміється, не п'є до дна. Смуток діймає серце юнака. Він теж недопиває.

...Приспана передсвітанковим міцним сном вуличка, і сніг лапатий, і вона з запорошеними снігом кучерями біля нього.

— Я люблю вас, — необережно зірвалося з уст.

У відповідь — легенька посмішка, тільки

для нього помітна іскорка іронії в її очах і слова: «Та це ж був лише Новий рік!»

Хтось безжалісно наступив ногою на букет білих ромашок...

А все-таки Тарас тепер мрійливо усміхнувся. Не вперше, немов тінь Нелі, майнув перед очима образ Олі і зник.

Новорічна ніч заглядала в порожню кімнату, линули сніжинки у вікно, до світла. Ні про що не хотілось більше думати. Притискався обличчям до подушки, щоб не чути докорів сумління.

Шелестіло за вікном, цокав на тумбочці годинник, доганяв восьму... Тік... так... тік...— монотонно, без кінця...

У двері наче хтось постукав. Так не хотілося зараз нікого бачити, що навіть не сказав «увійдіть». Але двері відчинились, і до кімнати увійшла дівчина. З-під шапочки визирали припорошені снігом кучері, на червоних від морозу щічках — ямочки.

— Неля!..— ніби вихор щастя увірвався в груди.

Дівчина не збентежилася.

— Я знала, що сьогодні ти мусиш бути тут, тому й прийшла. До тебе.

— До мене? Але ж...— заговорили замість Тараса обережність, боязнь, сумління.

— Знаю, навіщо говорити. Ти підеш зі мною зустрічати Новий рік. Допити вино...

Не маючи сил промовити хоч слово, Тарас подав їй листа від Олі. Але вона не хотіла читати. Благально глянула на Тараса, і він

помітив у її очах щось таке близьке, немов своє власне.

— Для неї у тебе все життя,— промовила,— для мене тільки один вечір. Ні, ти не зможеш мені відмовити.

Пекучий біль стиснув його серце.

— Один вечір! — вигукнув.— Один вечір! А до мого життя, до кохання тобі нема діла!

— Як так — нема? — здивувалась дівчина.— Адже берегла і принесла сьогодні твоє «люблю». Хіба марно те слово ти віддав тоді мені?

— О, ні,— відповів Тарас.

— Тоді ходімо зі мною.

Він слухняно подав їй руку, і вони тихо вийшли. А далі все було, як у казці. Якось дуже швидко поминули будинки, потім опинились у поїзді, що мчав невідомо куди. До неї? До Нелі? До щастя? Білі снігові поля пролітали повз вікна вагона й танули в темряві. Тарас не відчував плину часу, Неля нічого не запитувала, мовчав і він. Минали село за селом, може, й те, де живе Оля. Оля? Ах, так... Оля. Згадка про неї вивела Тараса з задуми. Пригадалось:

— Любиш? — питала, коли він її уперше поцілував.— Любиш?

Він тоді нічого не відповів, бо не міг це слово повторити вдруге, не знайшов його в своїй душі. Тарас мовчки поцілував Олю ще й ще раз за її велике кохання, але не сказав «кохаю».

— Якщо поцілуєш іншу, щастя в нас не буде...

...А поїзд мчав. Тарас поглянув на годинник.

— Чому тільки восьма? Ми ж стільки проїхали?

— Час сьогодні мій, а ти ще зі мною не був ні хвилини. Все з нею.

— З тобою я...

— Забудь про все, крім мене.

— З тобою хвилина, з нею — життя. Не можна забути.

— Хвилина кохання цінніша від усього життя без любові.

— Хто забрав у мене любов?

— Я...

Тепер Тарас глянув їй в очі. Але чомусь їх не побачив.

— Чому я не бачу твоїх очей?

— Тому, що їх закрив серпанок непевності.

— Така чудна. Якої непевності?

— Чи правдою було те, що ти мені колись казав?

— О так. Це було тоді правдою. В тебе залишилось те слово, якого я не міг сказати Олі. Якби я міг його повернути назад!

Нарешті, поїзд зупинився. Тепер вони пішли безмежним полем по замерзлому снігу туди, де горіло світло.

Тарас знову поглянув на годинник — восьма. Притулив до вуха — йде. Отже, час насправді зупинився. Біля Тараса — Неля. Це вона, неначе чарівниця, спинила час і чекає, щоб повторився колишній Новий рік. Тарас бажає цього, але в душі порожньо й сумно, як пізньої осені на полі.

Неля запитала, чому він мовчить, чому думками так далеко від неї?

— Немає думок,— відповів,— та марними словами ні життя, ні часу не збудиш.

— А слова, вартого життя, в тебе немає?

— Ти ще тоді його розтоптала.

— Неправда це. Поглянь!

У цю мить Тарас побачив її очі. В глибині зіниць жевріло його колишне «люблю», як далекий тьмянний вогник, що от-от погасне. Йому стало жаль за ним, як за своєю долею, йому хотілось забрати це слово назад, щоб заповнити порожнечу в душі.

— Віддай мені мене самого.

— Візьми,— прошептала вона, обдаючи його гарячим подихом, п'янким, як запах черемхи.— Випий недопите вино...

Забувши про все, Тарас припав до її вуст.

Опам'ятався від бездушного сміху:

— Та це ж був тільки Новий рік! А ти розхлюпав вино свого щастя!

Хто це сказав? Дівчина чи сама доля? Неля зникла, як привид, залишивши йому його «люблю». Ой, не ромашки відібрав собі назад ціною зради. Кому віддасть, кому потрібні пустоцвіти?

А час пішов. Ніч змінювала день, день ніч. Біля Тараса нікого не було. Снігу насипало ще більше, знялась хуртовина, притиснув мороз — Тарас не мав сили боротися. Навкруги безкрає поле, і тільки одне конопляне стебло з-під снігу, як він — самотне. Пробирався кудись уперед, але нічого перед собою не бачив. Дубіли ноги, руки, тіло. Відчував, що не мороз, а самота спустошує його.

І він перестав боротися. Снігова постіль

окутала його, холодні метелики сідали на чоло, обличчя, уста.

Та враз він зрозумів, що це передсмертний сон замерзаючого: в холодному повітрі, десь там удалині,— одчинене вікно. За столом сидить старенька бабуся — його мати, а у вікні — Оля з дитиною на руках. Вона тужливо дивиться на синочка, колише, і потішає, що татко скоро прийде, і крадькома втирає сльозу. І це він віддав у заміну за той поцілунок! Безмежний жаль огорнув душу.

В останню хвилину Тарас з усіх сил рвонувся, простягнув руку і щось безвучно прошепотів. Чи то прощення просив за зраду, чи хотів сказати щось важливіше від того життя, що погасало.

Сніг білів на чолі і танув на устах. Бо там затеплилось втрачене слово «кохаю».

Він боровся зі смертю, напружував сили, щоб вимовити його. Мороз цупко схопив крижаною рукою, добирався до серця, але губи завуружились і прошепотіли... Слово було таке вистраждане, гаряче, що зашкарублій сніг почав м'якнути, танути. Тарас повторював його без кінця, і все навкруги оживало...

...Втім, хтось торкнувся його плеча. Хто це? Розплющив очі і примружився від яскравого світла. Спочатку не міг зрозуміти, що з ним. Біля нього стояли товариші.

— Тобі що приснилося, Тарасе? Ти плакав,— сміялися вони.

— Снилось? А-ах... — зітхнув полегшено, витерши піт з чола.

— Нам тільки-но сказали, що ти не поїхав. Тож ходімo до нас.

На тумбочці цокав годинник, показував дев'яту. Ще година до поїзда. Тарас схопився з ліжка й почав гарячково збиратися.

— Та ти не поспішай, подождемо, — спіяли друзі.

— Як це — подождете? — спитав Тарас. — Мене? Спасибі, що розбудили. Я ж їду святкувати до сім'ї.

•

ЗА КОНВАЛІЯМИ

Від Ворохти до Форощанки вузькоколієюю по просяклих мазутом шпалах ішло троє подорожніх. Один худорлявий, довгоший у беретці, часто нахилявся, піднімав з насипу камінці, що виділялись своїм кольором, і, йдучи, пильно розглядав їх. Серединою полотна дрібно ступала по кожній шпалі русоволоса дівчина в спортивному костюмі. Вона раз у раз розгортала газету, щойно куплену у ворохтянському кіюску, й захоплено говорила чоловікові середнього росту, який ішов ліворуч.

— Скажи, Пав, ти все-таки став дуже популярним. Учора виступав у райклубі, а сьогодні — повідомлення в газеті: «Молодий письменник Павло Коструба завтра виступить перед робітниками тартака¹». Як це забавно, Пав!

¹ Тартак — лісопильний завод.

Павло зморщив високе чоло, нервово спопував паски від набитого всяким скарбом рюкзака.

— Прошу тебе, Таїссі, не називай мене Пав. І нічого тут нема забавного. Ти сприймаєш усе це якось по-дитячому: газета, стаття, відгук, гонорар, слава. А я завжди думаю про все це набагато серйозніше.

— О, тобі давно почало перевертатися в голові,— жартувала Таїссі, кокетливо граючи маленькими швидкими очима й підведеними бровами. — Тобі здається, що ти виконуєш перед народом велику місію! Не позуй, Пав.

Павло зміряв уважним поглядом свою супутницю і сердито витер краплю поту, що збігла по неголеній щоці. Промовчав.

Олег, геолог, не втручався в розмову. Це його не цікавить. Він вирушив у подорож заради сестри Таїссі,— вона дуже хотіла поїхати з Павлом у гори, а дівчині одній з мужчиною, не випадало вирушати в таку подорож. Олег не марнував часу, шукав мінерали. Завжди мовчазний, він тепер до того ще й сердився на Павла, бо той не погодився ночувати у готелі, а на поліг, щоб іти в гори і там поставити намет. Романтик, та й годі. А тут уже й вечоріє.

— Може, в хаті переночуємо,— заговорив Олег нарешті, — набридли мені намети. Он уже світло горить, попросимось.

— Я не буду в хаті ночувати,— заперечила одразу Таїссі.— Гуцули брудні, бр-р-р!

— Ти ж іще їх не бачила, — обурився Павло.

— Мені казали.

— То якого біса було пертись сюди! — вже не втерпів він.— Аристократка.

— Ти такий самий, як і я, тільки... тільки, як завжди, позуєш.

Павло знову глянув на Таїссі, але й на цей раз промовчав.

«Я її зовсім мало знаю»,— подумав.

До хати зайшли напитись молока. Привітна господиня налила три горнятка і подала їм. Олег і Павло випили «душком», а Таїссі понюхала, подула в горнятко й відставила.

— Не сподобалось, паннунцю? — спитала ображена господиня.

— Вівцею тхне.

— А ви звикли до парфумів?

Не знаючи, куди подіти очі, Павло поклав на стіл гроші за молоко, але жінка не взяла їх.

— Візьміть, пане, не обідніємо.

За ворітьми Таїссі, випереджаючи Павла, зарозуміло промовила:

— Не збирайся мені читати мораль.

Павло зітхнув, знизав плечима...

Залізнична колія повернула в темну просіку бору, подорожні вийшли на довгу, вузьку галяву. Війнуло холодним повітрям. Звідкись долинув запах конвалій.

— Твої конвалії,— прошепотіла примирливо Таїссі, притулившись до Павла плечем.— Герої твоєї повісті.

— Ще немає в моїй повісті справжнього героя. Є тільки конвалії,— відповів він задумливо.

— А я?..

Павло погладив її пухнасте волосся. Таїсі взяла його під руку, рада, що примирились. Удалині палало багаття.

Гори, здавалось, присунулись на ніч ближче до продовгуватої галяви, що, немов слід ноги велетня, темніла внизу, перерізна вузькою биндою вічно холодного Пруту. Вдень вони стояли зелено-голубі, сумирні, а вночі немов будились від шуму річки, і сходили зі своїх місць приглянутись до збиточної пустунки, що гомоніла-гомоніла, як вередливе дитя, не давала спати. А річка, байдужа до всього на світі, билась об горbate каміння, подібне до диких кабанів, що прийшли до водопою, і зиркала блискучою гладінню на багаття й освітлені багрянцем полум'я обличчя людей. Хлоп'ята в такі вечори уявляли себе легенями-опришками, і якби на місці Надії Іванівни був чоловік, вони б назвали його, напевно, Олексою Довбушем.

Надя з власної ініціативи організувала тижневий похід хлопців-четвертокласників до підніжжя Говерли.

Сьогодні хлопці недовго сиділи коло багаття. Втомлені переходом, вони швидко поснули. Надя залишилась чергувати сама.

Півкали сонно пугачі, скрипіли смереки, гуло-шуміло все довкола: і річка, і верховіття дерев, і гори.

Враз од вузькоколійки долинуло тупання ніг — хтось наближався до погасаючого багаття. Надя підвелася з каменя і, затамувавши подих, прислухалась. Тупіт наближався.

В сутінках вирисувались силуети трьох осіб.

— Агов! — гукнула стиха, щоб не розбудити дітей.

— Агов! — відповів луною чоловічий голос.

— Хто ви?

— Туристи!

— Просимо!

Надя привітно посміхнулась до гостей. Один з них скинув величезний рюкзак, підніс руку на знак привітання й відрাপортував:

— Таємнича феє! Туристи, а саме: Павло,— він показав на себе, — Олег і Таїссі — у вашому розпорядженні. Можете час обігріти, нагодувати, дати притулок або перетворити в каміння. На все ваша воля.— Він низько вклонився, а Надя, не втримавшись, зайшла дзвінким сміхом.

До Павла повернувся гарний настрій, і він також засміявся, навіть в Олега розпогодилось нахмурене чоло. Тільки Таїссі, не звертаючи уваги на загадкову чорнооку господиню, простогнала до Павла, не відпускаючи його руки:

— Павлу-у-сю, то що ми... тут... чи як?

— Та, певно, що тут. У компанії, як кажуть, і батька бити легко. А хто ще з вами? — звернувся до Наді.

— Мої учні. Десять хлопців, як соколів. Чуєте, хрупуть?

— А-а, народний учитель, виходить. Чудово! — Він розправив широкі плечі, аж хруснуло в кістках.— Ми пішки з самсі Ворохти. Це, правда, не так далеко, але для прекрасної статі...— показав рукою на Таїссі.

Надя глянула на «прекрасну статтю» і махнула рукою.

— Зовсім не страшно. Це тільки на користь. Ну, розташовуйтеся.

Перший промінь з-за гори стрілою впився в небо. Надя схопилась з постелі. Дбайливо прикрила ковдрами хлопчаків і вийшла з намету.

Гори знову розсунулися на старі місця і стали ніби меншими; сперечалися птахи в борі; з полонин доносилося блявання овець, погойкування чабанів; десь весело зустрічала ранок пастушкова сопілка.

Надя вмилася холодною водою, руками розгладила зім'яті шаровари і витягла з кишені дзеркальце. Вперше за час перебування в таборі приглянулася до себе. Моргнула до густобрової, круглоvidoї двійниці, поправила розпатлане темне волосся. Навшпиньках підійшла до намету гостей.

— Єк спали? — висунув їй назустріч кудлату голову Павло.

— Декую, ек ви? — відповіла Надя, і обое засміялись, розглядаючи одне одного.

— Ви звідки знаєте це привітання, Надю?

— Я тутешня. А ви?

— З книжок. Шухевича начитався. Чули. Був такий фольклорист?

Надя пошкодувала, що не знає, хто такий Шухевич. Не було б заминки тепер у розмові.

— На жаль, не знаю, — сказала, і сміх погас в очах. — А ви в горах ще не бували?

— Оце вдруге, — Павло теж пожалкував,

що своїм запитанням зіпсував невимушений тон їхньої розмови. Він вискочив з намету, по-сільському кремезний, широколиций, добродушний, пригладив п'ятірнею засіяні зрідка сивиною кучері і сірими очима вдивився у Надині очі.

— Ходімо швидше варити сніданок. Бо Олег нездібний до куховарства, він за камінцями світу не бачить, а...

— А ваша супутниця? — Надя задириливо поглянула на енергійне підборіддя Павла і сама зніяковіла.

— Вона варити не любить.

— Може, не вміє?

— Якщо не любить, то напевно й не вміє.

Павло колов дрова, Надя роздмухувала вчорашні жаринки. Дим виїдав очі.

— Дозвольте, я подмухаю,— Павло нахилився до погаслого багаття і мимоволі знову зустрівся поглядом з Надею. Вона; видно, хотіла одвести очі, але чомусь не встигла і тому почервоніла до вух. Павло на мить замилувався збентеженням дівчини, а потім довго дмухав у вогонь, хоч вже й не було в тому потреби.

Таїссі й Олег прийшли на готову кашу. Надя пильно приглядалась до ніжних рис обличчя дівчини, нехотячи порівнювала її з собою і знаходила, що у Таїссі стан стрункіший, пишніше волосся, білі щоки з ямочками, тільки очі не сподобались. Надто швидкі, холодні і непривітливі. Вони дивились понад голови присутніх, хіба лише до Павла посміхались. І то, Наді здавалось, штучно. Вона в душі картала себе за безпідставну антипатію

до зовсім незнайомої дівчини, та даремно: навіть мова Таїссі її дратувала.

— Ми сьогодні йдемо на тартак, там виступатиме письменник.— Надя не зрозуміла, чому Таїссі говорила це так підкреслено, кидаючи слова, як мідні монети за простибі, чому Павло зніяковів і зробив нетерплячий жест рукою, коли вона подала Наді газету.

— Коструба! — скрикнула Надя. — Таж я його знаю!

— Серйозно? — здивувався Павло.

— Ні, не особисто. Я читала його оповідання.

— Це цікаво, — у Павла зажевріли допитливі й тривожні вогники в очах.— Якої ви думки?

— Я захоплена його «Студентськими буднями»,— в них він як у себе в хаті, а от у сільській тематиці — поверховий. Але ж цікаво його почути. Я теж піду!

Павло й Таїссі переглянулись. Олег сказав, що піде шукати мінералів, бо письменники його мало цікавлять. Він охоче взяв би з собою хлоп'ят, вони допомогли б йому. Хлопці радо погодились піти з ним у «геологічну розвідку».

Всі троє йшли мовчки, мовби хотіли порухувати, скільки шпал до тартака, а самі думали, з чого розпочати розмову. Павло радий був, що Таїссі мовчить. Вона часом щось таке скаже...

Надя раптом зупинила їх і, захоплена, показала рукою на галявину вниз.

— Дивіться, погляньте! Озеро конвалій!

Не домовляючись, вони удвох з Павлом збігли з насипу.

— Куди ж ви?! — крикнула їм навздогін Таїссі.— Та ж ходімо...

— Ми зараз! — відгукнувся Павло.

Він просто таки припав обличчям до густих кущиків конвалій, впиваючись їх запахом.

— Облиште, не рвіть,— попросив, побачивши, що Надя зриває квіти.— Не рвіть! Вони створені не для букета. Конвалії можна зривати тільки для коханої. Не рвіть! — Він був схвильований, здавалося — щось дороге, задушевне нагадали йому ці квіти.

Надя збентежилась, немов у неї вивідали таємницю. Адже вона йому хотіла нарвати букет. Відчула на собі його допитливий погляд. Не підводила голови, бо збентеження ще не зникло з її обличчя, а думка про конвалії не дозволяла глянути йому в очі.

«Що за дурниця! — переконувала себе.— Звідки воно? Випадкова зустріч з випадковою людиною. Ну, годі!» — Вона рішуче стріпнула чорними кучерями, підвела погляд і помітила, що Павлові очі дивно мінилися якимсь незвичайним блиском. Заворожена, Надя мрійливо посміхнулась їм...

Павло повернув голову в бік залізниці — Таїссі тупцювала на місці. Важко набрав повітря в легені і сказав, стримуючи віддих:

— Ходімо, Надю, пора. Можливо, ми ще прийдемо сюди колись за конваліями.

Надя підвелась, але він затримав її руку.

— Слухайте, я хочу вас попередити, щоб усе це не вийшло подібним на дешевий ефект... Коструба...

— Ну, ви швидко там налюбуетесь? — почувся нетерплячий і злий голос Таїссі з насипу.

«Яка вона безцеремонна і недобра», — подумала Надя, сприйнявши слово «налюбуетесь» на свою адресу, хоч, можливо, Таїссі мала на увазі квіти. Дівчина схопилась, як сполохана пташка, і, не оглядаючись на Павла, швидко пішла до насипу.

— Ага, ви щось почали були за Кострубу, — заговорила Надя по деякому часі прикрої мовчанки. — Я оце думаю, що він читатиме робітникам. Адже тематика його творів...

— Ну, знаєте, — тоном, що не дозволяє заперечень, перебила Таїссі, — Коструба виступав, напевно, перед соліднішою аудиторією.

— Даремно ви легковажите аудиторією робітників. Вони, правда, можуть не зрозуміти якоїсь чисто філософської його новели, але ж і письменникові не вигідно приходити до людей чужим і чужим йти від них.

— Ви так говорите, ніби заглядали в портфель Коструби. Може, в нього є щось і на робітничу тему?

— Хіба що для цієї зустрічі написав. Я всі його твори читала — не було. Тому й боюсь... Як смішно, я заступаюсь за нього, ніби він мені брат чи знайомий... — Надя повернула усміхнене обличчя до Павла, але він дивився в цей час собі під ноги. — Робітники — народ спостережливий. А Коструба — вчорашній студент. Може, не надто добре він знає їхнє життя...

— Очевидно! — виснула Таїссі. — Коструба не працював на лісорозробках, могу вас

запевнити. Але це нічого не значить. Боле-слав Прус не жив за часів Рамзеса, а написав «Фараона».

— Але Джек Лондон, поки написав «Люди безодні», місяцями жив у лондонських трущобах.

Павло глянув на Надю. Його приємно здивувало те, що звичайна сільська вчителька витримує розмову з аспірантом-літератором.

— Цілком вірно, — додав. — Коцюбинський, поки сів писати «Тіні забутих предків», жив із чабанами в колибах¹.

Таїссі не здавалась.

— Це крайності, — сказала різко. — Скільки письменників живуть у столицях, а пишуть романи про село.

— А все-таки їм краще б пожити на селі. Хтозна, чи варто Кострубі сьогодні виступати...

— То хай завербується на роботу хоч на місяць! — пирхнула Таїссі.

— А непогано було б! — засміявся Павло — Ти висловила мудру думку.

На тартак прийшли якраз перед обідньою перервою. Робітники залишали електропилки, забивали в колоди колуни і, витираючи руки, поспішали через дорогу до клубу, де висіло написане фіолетовим чорнилом оголошення про зустріч з письменником.

Працював без перерви лише кран. Малий локомотив підганяв до платформи вагони з лісом. Молодий хлопець у комбінезоні чіпляв до колод линви і подавав крановщикові

---

¹ Колиба — курінь.

команду. Скрипіли троси, важкі смереки, як сірники, вкладались одна біля одної на платформі.

— Сьогодні колійка не піде на форощанку! — гукнув хлопець до прибулих. Він уже, видно, звик до таких відвідувачів.

— Ми не на колійку, — відповів Павло.

— На письменника прийшли подивитись?

— А ти не маєш охоти?

— Охота є, — протягнув юнак, — часу нема.

План виконуємо.

Поблизу скрипів кран, гойдались на тросах смереки.

— Агей! — закричав раптом хлопець на Павла, що необачно наблизився до платформи. — Ану, язда¹ звідти! Відповідати за вас! То не ручка, добродію, тут не пером махати!

Павло відскочив.

— Не пером махати, кажеш? Ото здорово. А мене прийняв би до себе помічником хоч на сезон?

— Та чому б ні! Йдіть до директора, він радо приймає вантажників.

Таїссі прошепотіла презирливо:

— Ну й нахаби...

Бадьорий, в доброму настрої, Павло взяв під руки дівчат і повів до виходу.

— То не туди, добродію! До директора праворуч! — гукнув услід хлопець.

— Ми ще зустрінемося! — помахав йому рукою Павло.

— Тільки білу шкірку залишіть вдома! — наздогнала Павла ущиплива порада.

---

¹ Я з д а — давай (польськ.).

Таїссі злісно висмикнула лікоть з руки Павла.

— Як ти дозволяєш, щоб... Я не розумію!

— Ми багато дечого з тобою не розуміємо, дорога.

Зал був уже набитий людьми. Лісоруби, залізничники, крановщики — всі в спецівках або в стареньких киптарях — повернули голови, коли увійшли Павло, Надя і Таїссі.

— Добрий день, добрий день, — загомоніли робітники.

До Павла підійшов директор комбінату, привітався, вклонився Таїссі.

— Спасибі, що не запізнились. У нас кожна хвилина дорога. То що ж, будемо починати?

Надя нічого не розуміла. Великими від подиву очима глянула на зниковілого Павла (він щось хотів їй сказати, але директор повів його до столу), потім перевела погляд на гордовиту Таїссі. І їй стало все ясно.

Закрила руками гаряче обличчя.

«Коструба! Павло — це Коструба! Ну, і язиката ж я, — думала, намагаючись не дивитись на Таїссі, що глузливо поглядала на неї збоку. — Але ж чому він... Ні, ні, він хотів сказати... Вона перебила... А потім говорила я, сперечалась... Страх, як неприємно!»

А Павло вже говорив до людей. Він тримався просто, невимушено, цікаво розповідав про письменників, скромно, ніби соромлячись, згадував між іншими і про себе.

Робітникам він сподобався.

— Свій хлоп, — почула Надя чиясь зауваження позаду себе і відразу заспокоїлась. Та

й справді. Хіба вона інакше говорила б з Таїссі, якби й знала, що Павло — Коструба.

— Так має бути,— відповів другий голос позаду. — Не з тої глини ліплений, чи що?

Надя вже спокійно слухала Павла. Адже він такий самий, як був. Ще ближчий.

Павло говорив, а у вікно долинали знайоме: «язда, язда», торохтів мотор, гримали колоди. Перед ним стояли і сиділи такі ж, як і отой юнак на кагаті¹. Павло бачив їхні очі: добрі, захоплені, скептичні, вимогливі. Вперше за весь час, відколи виступає, ворухнувся у його грудях страх — читати свої твори чи ні? Він виступав перед досвідченими критиками і не боявся, перед студентською молоддю читав нариси по радіо і завжди був упевнений у своїх силах. А тут, перед простими людьми праці, ця впевненість пропала. Ще розповідав, а думка, чимраз настирливіша, спливала: «Ні-защо не читати своїх новел про робітників». В очі заглядав невиразний силует героя задуманої повісті, немов просив: «Розкажи про мене, а тоді сам побачиш мене».

— Товариші,— заговорив Павло після короткої паузи.— Я приїхав до вас трохи непередготовлений. Це сталось несподівано, і я не привіз з собою нічого, що міг би прочитати.

Зал незадоволено загудів, а Таїссі стиснула кулачки.

— Він не при своєму розумі,— скаржила-ся Наді.

— А мені здається, що він розумно робить,— заперечила Надя.

¹ Кагати — штабелі.

— Але я вам дещо розповім,— продовжував Павло.— Багато часу я виношую задум написати повість з життя письменників. Я вже бачу свого героя. Він все пройшов у житті. Незавидне дитинство у военний час, солдатські будні, самотійна праця і, врешті, безмірна радість від першого надрукованого твору. «Букет конвалій» — хвилююча новела про перше кохання. Успіх надзвичайний! Він на radoшах скликає друзів, справляє свято, друзі благословляють його у літературу. Минає час. Письменник їздить у відрядження, шукаючи тем, пише нові твори, виступає перед читачами, але всюди його просять: «Прочитайте «Букет конвалій». Він замислюється, чому його інші твори стали нецікаві, кидається в пошуки, виїжджає в гори черпати матеріал, пише романтичні оповідання про смереки, полонини, плаї¹, про чарівний голос сопілки, про кохання, але марно: конвалій у його творах немає. Зник талант, зникло справжнє кохання. Він припадає до ніжних квітів на галявині, питає їх, що сталося, жде, що хтось їх назриває і подарує, як колись... Але немає нікого. А конвалії мовчать, красуються, глузуючи з нього, передчасно постарілого, самі вічно молоді.

Зал завмер слухаючи. Павло передихнув, схвильований, очі його горіли й шукали когось у залі.

— Дорогі друзі,— палко попросив він, немов за самого себе,— порадьте, що зробити моему героєві?

---

¹ П л а й — стежка.

Присутні здивовано Perezирнулись між собою, але ніхто не відповідав.

— Білу шкіру хай вдома залишить! — почувся враз жіночий голос, і всі повернулись до розчервонілої, збентеженої Наді. Вона дивилась на Павла. Одну мить отак змагались поглядами, наче пробували, хто кого переважить.

— Ото добре! — засміялись робітники. — Правда, хай між люди піде, попрацює з ними!

— Бо з пальця багато не висмокчеш!

— Най пригадає, як мозолями хліб заробляв!

У залі спалахнула суперечка. Павла обступили, запитували, поплескували по плечу, як старого знайомого. Він відповідав на запитання, а сам шукав очима Надю. Але її в залі не було.

Та ось пролунав гудок. Обідня перерва закінчилася. Робітники прощалися й виходили. Таїссі стояла в кінці залу і нетерпляче чекала, поки Павло розмовляв з директором. Директор розводив руками, відмахувався, а потім примирливо сказав:

— Ви чудні. Але якщо це потрібно... Тоді на форощанську дільницю. Там є гуртожиток.

Павло підійшов до Таїссі.

— Де Надя? — спитав.

— Що, закохався?

— Замовч... Що ти їй сказала, чому вона раптом вийшла?

— Що заслужила, те й сказала.

Павло кинувся до виходу. Таїссі затримала його за руку.

— Куди ти? Волочишся за першою-ліпшою?

— Ні, не волочуся,— спокійно звільнив він свою руку. — Здається... — не доказав, але Таїссі по його очах зрозуміла все.

Розмахнулась, та не вдарила... Зів'яло опустила руку.

— Я сьогодні поїду. Попроси в директора дрезину,— прошепотіла.

Надя довго блукала по території комбінату, поки не впевнилась, що Павло і Таїссі пройшли вже хоч би половину дороги.

Її образила ця незнайома дівчина, але за що? А Павло, хороший, зараз разом з нею. Про що вони розмовляють, про що мріють?

Намагалась іти повільно, щоб не наздогнати їх, а ноги самі все швидше та швидше. Ще раз мусить поглянути в його очі, перевірити, чи той вогонь, що сьогодні горів у них, коли він промовляв перед робітниками, не погас. Якщо ні — він справжня людина. І ще скаже йому про «неї». Скаже, щоб не любив її, погану, злу. Або ні. Мовчатиме. Коли не підуть самі, завтра вдосвіта зніме свій табір. І кінець... А чому кінець? Не було ж ще й початку. Була тільки загадкова, напевно, душевна людина, яких не часто можна зустріти. Були конвалії. І лишилися конвалії. Ті самі, серед яких вони сьогодні сиділи, до яких він припадав обличчям. Вона хотіла йому нарвати їх. А може, ще нарве?

Надя повільно зійшла з залізничного насипу. Раптом почула, що колією наближається дрезина. Машиніст і троє людей на ній. Один у береті, дівчина і...

— Павле-е-е!

Плечистий чоловік у береті, що сидів плечима до галявини, схопився з сидіння. Обернувся, побачив.

— Надю-ю! Я ще...— і загубився голос за поворотом. Тільки луна ледь чутно донесла: за конваліями.

«Я ще повернуся за конваліями».

Ні, не вернешся. Вони далеко будуть від тебе. І ніхто тобі їх не подасть. У тебе замало сміливості шукати їх. Як і в твого героя. Біля тебе бадилля, а ти приймаєш його за конвалії. Засліплений, обдурений... питатимеш у них: «Чому не пахнете, мої любі?» А вони, справжні, тут. Від першого стебла, від першої розтуленої чаші, аж поки не зів'яне в тузі за молодістю остання квітка на галяві, схилившись під краплею сльози-росинки до землі, цвітуть, мліють на сонці, виливають густий запах і від щастя-розкоші завмирають, тужно вдивляючись у красу весни.

Сонце вже сховалось за гору. Тільки те-пер Надя пригадала, що діти самі, і побігла до табору.

Не спалося. Місяць продирався крізь віття ялиць, зазірав у відкритий намет, шукав людей. Куди поділись? Дивувався, чому стало зараз сумно в цьому недавно гомінкому таборі, чому не куриться ватра? Хіба таки всі поспули?

Надя не спить. Одну добу знайома з Павлом, а здається — тиждень, місяць, більше. Та й справді. З Павлом вона давно знайома, хіба важливо те, що бачила його тільки один день? Самій було дивно, що можна так швид-

ко звикнути до людини, зійтись думками, поділяти їх. Усе, як сон. Розтривожив її, збудив невідомі досі почуття і поїхав... Але повіки поволі важчають, склепляються, і Надя засинає.

Ще далеко до світанку хтось відхилив запону намету. І прошепотів:

— Єк спали?

— Декую, єк ви?..— відповіла спросоння.

Але враз схопилась, перелякана, бо такі наяву побачила чиюсь постать.

— Хто це?

— Я, Надійко...

Надя в сутінках пізнала знайоме обличчя.

— Павло?! Чого ви?.. Як?..— спитала тремтячим голосом.

— Я прийшов до вас, щоб разом сонце зустрічати. Я ще не бачив, як воно сходить у горах.

— Звідки ви тут?..

— Я вернувся за конваліями.

— А Таїссі?

— Вона поїхала. Я залишився тут. Буду жити у форошанському гуртожитку.

Надя схилила голову, задихаючись від щастя не стільки за себе, скільки за Павла.

— Я вірила, я вірила,— шепотіла. Підвела голову і заперечила сама собі: — Ні, ні... Я не вірила нітрохи...

Павло усміхнувся. Надя відчула, як до її волосся обережно доторкнулась рука. Павло злегка пригорнув її до себе.

— Ходімо, Надійко, ходім... сонце зустрічати...

* * *

Зі зворів¹, з бездонних нетрів вплив г'я-
рячий диск сонця. Відірвались чорні хмари од
верховин, заметушились сполохані й подались
за сердитий гребінь Бескиду. А білий туман,
ховаючись від сонця, сміявся з набундючених
хмар і обнімав востанне перед світанком ко-
ханку-землю на зеленому ложі.

Конвалії будились по долинах, набирали в
чашечки роси і чекали на своїх гостей.

---

¹ З в і р — я р.

КОМУ ПАХНЕ ЗЕМЛЯ

Олесе чотирнадцять років. У неї біле личко й волосся пухнасте, як пушок кульбаби. Хо́да жвава й уста усміхнені, як у всіх дітей. Тільки темні очі рідко коли сміються, темні очі терпким соком дорослого терну налиті, бо — сирота.

Сьогодні на уроці Олеся зовсім неуважна. Сьогодні сирітство діткнулось самого її серця. Хто має матір, тому не страшна образа товаришів, у кого немає — найменша кривда холодом діймає душу.

Сусідка Катруся, дочка дядька Павелка, винувато посміхається — за теплу, щиру усмішку всяке зло можна простити. Але Олеся не приймає вибачення.

Голос учительки звучить десь дуже далеко, ближче гомонять свої невтішні думки.

«Твій посаг те, що в школі навчишся. Я тобі не дам нічого», — спливає далекий спогад.

Це слова дядька Павелка. Так говорив він рік тому, коли ще жила в нього. Мовчки терпіла, куди піти? За польовою доріжкою, що біжить по баюрах, присіла, наче від втоми, її хата. Вікна дошками забиті.

— Не треба мені вашого посагу, вуйку. Тепер дають собі раду й без нього.

— Дуже ти мудре стало. Може, й без мене собі раду даси.

Ненаситний був Павелко. Відколи організувався в селі колгосп, затаївся від людей, як слимак у шкаралупі. Мало з ким розмовляв. Спекулював поросятами. Іноді можна було побачити, як у придорожніх ровах він жав припорошену траву для корови.

Після похорону Павелкової сестри, Олесиної матері, сусіди прийшли по восьмирічну сироту і здивувалися: не дав Павелко.

— Моєї сестри дитина в мене буде.

Говорили в селі:

— Душа пробудилась у Павелка. А потім зрозуміли: держава платить йому гроші за Олесю.

Олеся піростала, а Павелко почав міркувати над тим, щоб дівчина жила сама. Мав на це свої плани.

...Якось узимку під порогом стайні знайшла Олеся кошень прибудне, миршаве. Пригріла, вигодувала. Воно вслід за дівчинкою ходило, муркотіло вночі під рядом. А навесну, коли молока стало обмаль, сердитий дядько кинув кошень через огорожу, заклявши:

— Ще й тебе годувати, прибудо! Мало нахлібників!

Сказала тоді Олеся, дивлячись на пожовк-лі дядькові вуса:

— Я сама буду жити.

Глипнув суворо, повів поглядом у куток, де спала Олеся, буркнув:

— Істи що будеш? — І похмуро чекав відповіді.

— Бульби заробила у вас.

— Ну, то з богом,— прояснів Павелко.— Коли думаєш?

— Ниньки.

Боявся Павелко поганої слави, але радів. Не виганяв же, ніхто не скаже, сама пішла. А тепер і хати не заберуть, і присадибної ділянки додадуть — патронат зберігається.

Катруся засумувала за Олесю. Бігала через дорогу до неї, потай від батька приносила їй поїсти. Іноді ночувала в неї — Олеся громовиці боїться.

Розмовляють під рядном вечорами, поки не поснуть. А найбільше розмов про Олексія Андрійовича. Олеся не любить, коли Катруся перекривляє високого довгорукого, нового у їхній школі біолога.

— Облиш, Катрусю,— просить.

Олексій Андрійович хороший: погляд у нього добрий, долоні великі, запрацьовані, а говорить, як цікаву книжку читає.

«Людина повинна любити все, що родиться на землі. Хто любить землю, тому вона дає, крім поживи, ще й утіху. Посійте завжди біля грядок пахучий горошок або матіолу. Щоб земля пахла вам удень і вночі. Тоді краще по ній ходити, жити краще».

Він сідає навпочіпки, бере у жмені пух-

кого ґрунту і заклопотано щось говорить. Його розмов повно між дітьми. Вони також порпаються в землі, вчать ся розуміти її.

«Коли збагнеш таємниці природи, вона тобі чудо покаже».

Олеся має на ділянці своє дослідне поле. Тут у неї чисто, як у хаті, тут вона працює з таким завзяттям, як і в себе на городі. В цьому році Олеся вирощує капусту в торф'яних горщечках. Якщо вдасться дослід, на другий рік їй дадуть учнівську ланку в колгоспі. Про це вже говорив якомсь бригадир Никифор. О, тоді про її урожай будуть знати всі! Крім того, вона проводить експеримент на трьох стеблах капусти: одне поливає міцним чаєм, друге — марганцем, третє — розведеним мінеральним добривом. Соромиться про це призначитись, бо ніхто ж такого не вчить.

Учні розходяться, вона з Олексієм Андрійовичем ще на ділянці. Він розмовляє з нею, як з дорослою. Олесі від цього приємно. Та коли учитель погладить її долонею по голові, сльози чомусь бризнуть з очей пекучі.

А цієї весни не знайшлося сміливих взяти яечка, щоб виростити курчат для шкільної птахоферми. А Олеся взяла аж дванадцять. Оце недавно й курчатка вилупились: пухнасті, гарненькі такі.

Прибігла до Олексія Андрійовича дуже рада, бо це ж уперше на її господарстві, і просто за руку:

— Ви мусите прийти подивитися.

Прийшов учитель, розпитував про маму. Показала на стіну, звідки двоє молодих людей дивилися з фотографії на чисту кімнату,

прибрану руками їхньої донечки. Олексій Андрійович обідав у Олесі. Сам напросився. Не хвалив, тільки дивився на білу дитячу голівку. Потім швидко вийшов з хати.

Катруся усе це бачила у відчинене вікно. Не втерпіла, розповіла. І один з хлопців підійшов сьогодні до Олесі, ехидно спитав:

— Ти й учнів запрошуєш на обіди чи тільки вчителів? Підлиза!..

Спалахнула Олеся, почувся смішок у класі. Глянула на Катруся, та винувато опустила очі. «Катруся!...»

Гірко стало на серці, сирітство душу обняло. За що насміхаються з неї? Чому Катруся вчинила, як і її батько? Не чула Олеся голосу вчительки. Нічого не чула, крім власних невтішних думок.

Глафіра Петрівна, класний керівник, не бачила Олесі, йдучи нині з учнями на ділянку.

— Як це так? — обурювалася. — Порушення дисципліни не подарую!

Була твердо переконана, що зробить вірно, якщо передасть Олесину ділянку іншому учневі. Не хотіла й слухати, коли Катруся із слізьми на очах переконувала, що Олеся не могла вийти на роботу.

— Захворіла? Хай принесе довідку від лікаря. Інших виправдань немає. Мене також не звільняють від праці без довідки.

Олесі було нудно в хаті. По подвір'ю ходила квочка з курчатами, викликала господиню. На квітнику розрісся бур'ян — скаржилися квіти. Сонце розтуляло пуп'янки картопляного цвіту і заглядало до хати.

Не виходила господиня.

Раптом рипнули двері, світло пшеничним околотом перевалилося через поріг, а за ним хмаринкою — Катруся.

— Ой, а ти чому не пішла на ділянку?

— Зась тобі від мене! — круто одвернулась Олеся.— Не переступай мені більше порога!

Наступного дня Глафіра Петрівна наказала Олесі йти з нею на ділянку. В питаннях дисципліни вона була педантом і ніколи не шкодувала для цього часу. Вчителька читала книжку під яблунею, а Олеся мовчки чистила лопатою доріжки і думала про свою капусту, до якої два дні не навідувалась. Закінчивши роботу, вона побігла на свою ділянку.

— Хто тобі дозволив йти туди? — схопилась Глафіра Петрівна.

— Це моє поле! — наїжачилась Олеся.— Олексій Андрійович закріпив за мною.

— До сьогодні було твоє, але ти вчора не прийшла, і на твоє місце призначили іншу.

Коли постать учительки зникла за кронами яблунь, Олеся вийшла з-за стіни ярої пше-ниці і підбігла до своєї капусти. В розпуці й безмежному жалю жмакала хрусткі стеблини. А потім впала на зелень і беззвучно плакала, затискаючи в кулачках зім'яті листочки, вбита своїм власним вчинком.

Тут застав її Олексій Андрійович. Він якраз повертався з колгоспу. Сьогодні він ходив туди не в справі учнівської виробничої бригади, як звичайно,— хотів дізнатися, чому Олеся живе сама. Розмовляв з бригадиром Никифором. Той нічого не бачив у цьому поганого.

Ніж у Павелка, то вже хай краще сама. Кол-госп пам'ятає про неї. Никифор сам завіз їй картоплі й дров. Героя праці виховують з неї — дівчина землю любить.

І ось що зробив майбутній герой праці! Хто в цьому винен? Олексій Андрійович зустрівся сьогодні з Глафірою Петрівною. Між ними відбулась друга неприємна розмова. Перша була взимку...

Олексій Андрійович пішов тоді з учнями розвозити гній на шкільні ділянки. Перелякана Глафіра Петрівна побігла до амбулаторії за довідкою про звільнення від фізичної праці. Праця працею, ще б півбіди, а то — гній! Лихо та й годі, на що світ перейшов!

Рада й щаслива зустріла Олексія Андрійовича і, подаючи йому довідку, сказала:

— Я звільнена, шановний бригадире. А ви з поля? Від вас не тхне гноем?

Нахмурений, він перечитував довідку.

— Бачу, що земля вам не пахне. Гноївкою смердить. Але для мене, наприклад, цей запах приємніший, ніж пахощі парфумів від ледаща.

От і зараз між ними спалахнула суперечка.

— Чому ви без мого відома передали піддослідну ділянку іншому учневі?

— Я мушу налагодити якимось дисципліну.

— А те, що Олеся сирота, ви знаєте?

— Ви так говорите, ніби не я, а ви класний керівник.

— І знаєте, що вже півроку сама живе? І що в цієї дитини ви своїм налагоджуванням дисципліни вбили любов до праці, також знаєте? Що вона знищила на своїй піддослідній ділянці городину?

Глафіра Петрівна спочатку розгубилася, але остання звістка повернула їй войовничий настрій.

— Знищила, кажете? Та за таке зі школи геть! О-о, я сама піду до директора.

Але розмова в директорському кабінеті набрала іншого характеру. Там уже сидів бригадир Никифор.

— Виходить, Павелко й далі бере гроші за патронат.

Директор суворо глянув на Глафіру Петрівну:

— Коли ви останній раз відвідували Олесю?

Мовчала. Замість неї говорив Олексій Андрійович. Розповів про все.

Никифор підвівся.

— Всі ми трохи винуваті. Але ще не пізно. Встановіть сьогодні, відколи Олеся не живе в Павелка. І з доповідною — в сільраду. Ми примусимо шкурника повернути все. Тоді Олесі порося купимо, щоб сало мала до картоплі.

Павелко здував з крісел пил і підсував їх гостям. В кутку біля печі стояла похнюплена Катруся. Учні довідалися про Олесин вчинок раніше від учителів і прийшли до Катрусі. Одні гостро засуджували, інші звинувачували того учня, який назвав Олесю підлізою.

— Це я у всьому винна,— заплакала вона.— Я давно повинна була сказати в школі, що через мого тата Олеся сама живе, а не розповідати всім про той обід. Це від задро-

сті, що вона все вміє, а я ні,— щиро призналася дівчинка.

Діти загомоніли. Катруся ще сьогодні вибачиться перед Олесею, а завтра вони всім класом підуть до Глафіри Петрівни. Вона, мабуть, нічого не знала, що так суворо обійшлася з нею.

Але Олесі вдома не було, двері на замку. Це стривожило Катрусю. Вже хотіла йти до школи, щоб розповісти директорові або Олексієві Андрійовичу,— аж ось і вони.

Павелко улесливо посміхався і потирав руки.

— Весні, дивіться, товаришу директор, уже й кінець. Сюди-туди, а час своє знає: біжить, як борзі коні.

Директор повів рукою по лисині.

— Так, весна минає... А Олеся відколи не у вас? — різко змінив тему розмови, дивлячись в Павелкові очі, що раптом втратили милий блиск.

— Не у мене? Як це не в мене? А хто ж їй жертви дає, не до вашого гонору сказавши?

— Я не про це питаю вас. Хочу знати, відколи живе сама.

— Як це вас так дуже болить, то я можу сказати... Ну, від початку квітня... Але ви спитайте, хто дав їй бульби й дров?

Катруся, що весь час насторожено поглядала то на батька, то на гостей, аж підскочила.

— Неправда! — скрикнула.— Від лютого не живе у нас. А картоплю й дрова з колгоспу дали.— Сказала і злякано зіщулилась у кутку.

— Цить, щеня! — гаркнув Павелко й замахнувся на дочку кулаком.— Пробачте на цьому слові, люди. Ви б її потроху лупили в тій школі, бо дуже стало сиромудре.

Директор не відповів. Сказав до Олексія Андрійовича:

— Підемо до неї. А ви,— звернувся до Павелка,— зайдіть сьогодні до сільради.

Біля воріт почули, як закричала Катруся і прожогом вискочила на городи.

Від батькових побоїв легше стало на серці в Катрусі. Вона обійшла городами й захова-лася за Олесиною хатою. Чула, як розмовля-ли директор і Олексій Андрійович.

— Може, в інтернат добиватися?

— Не можна дівчину від землі відривати. Я не радив би. Подивіться тільки на город-чик. Це робота працьовитих рук.

— А класне керівництво взяли б?

— Багато маю навантажень.

— А все-таки?

— Що ж, спробую... Ну, де вона поділася?

— Розшукати треба негайно.

«Треба розшукати»,— тьохнуло в серці Катрусі.

Олеся вирішила піти до тітки на Заріччя. Глафіра Петрівна не любить, товариші назва-ли підлизою, а свого поганого вчинку не про-стить собі ніколи. Занесла курчат до школи. Завгосп прийняв їх, похвалив Олеся. Потім зібралась і, замкнувши двері на колодку, пішла.

На царині Олеся зупинилася і поглянула на село. Хоч у пригорщі бери. В долині, по-над ставами, — левади, м'які, оксамитові...

Покотитись би по них, припасти до землі, як до матері. Школа великими вікнами дивиться, наче говорить: «Невдячна...» І рідна хата глипає одним вікном з-за Павелкового обійстя: «Тепер ми справжні сироти. І ти, і я...»

Дзвенить раннє літо над ланами, щебече і кличе:

«Вернися, Олесю, вернися до нас!»

Вже темно було, як до Олексія Андрійовича прибігли дівчата-семикласниці з Катрусєю.

— Прийшла. Самі бачили.

Олеся недовірливо підступила, коли вони увійшли до її хати.

«Де ти була? Що ти задумала?» — хотів було спитати Олексій Андрійович, але по змученому обличчю дівчини зрозумів, що вона багато пережила за цей день і питати нічого не треба.

— Ти не дивуйся, Олесю, що я так пізно. Буду, мабуть, у вас класним керівником, отож і обходжу своїх учнів перед екзаменами. Де твій учнівський куток?

Олеся спочатку не зрозуміла, чи це серйозно. Дивилася недовірливо то на подруг, то на вчителя. Погляд її чимраз яснішав, сповнювався радістю.

— Як? А чому ж це?

— Полюбились ви мені от і все,— розвів руками Олексій Андрійович.— Ви хороші дітки...

Він довго й діловито роздивлявся по кімнаті, переглянув Олесині книжки, потім на

хилився до прив'ялого букету бузку - на столі.

— Не пахне вже. Ходімо, наламаємо свіжого.

В обличчя вдарило тепле вечірнє повітря, густе від солодкого запаху пшениці та п'яного бузку.

— Чуєте, як пахне земля? — сказав учитель.— Пахощами дихає. Легко тому жити на світі, хто чує її подих, кому вона пахне...

Олеся обвела радісним поглядом дівчат, щаслива усмішка заясніла на її вустах — все погане забулося. Хто сказав, що вона сирота? Вдихнула запашне повітря і притулилась до учителя, як колись давним-давно до матері.

ЧЕРЕЗ МЕЖУ — ТІЛЬКИ КРОК...

Боднар — голова артiлі, вже десяти
раз виряджав на весняний випас
колгоспну худобу. Лінивi червонi
корови радiсно замотали головами
i наввипередки побiгли по знайомiй
дорiжцi до запашних молодих левад.

— В добрий час! — гукнув навздогiн па-
стуховi.

— Добрий день, — замисть вiдповiдi пасту-
ха, почув позад себе чийсь несмiливий голос.

— А-а, Макiвчук! Як ся маеш, Андрiю? З
чим добрим?

Андрiй не зразу вiдповiв. Одну руку не
виймав з кишенi — чути було, як в пальцях
шелестiв папiр, а другою не знав, що робити,
i мабуть тому почував потилицю.

— Я...

— Знову за той податок? З цим, я тобi вже
казав, йди до сiльради. Маю й без тебе...

— Та нi... Я от на маржину подивився...
Добре зимку витримала... Ото... я... мiг би на-

віть свою Лиску до гурту... Га? Тільна... Доброї породи...

Боднар пильно глянув у збентежені, недовірливі Андрієві очі і зрозумів.

— То ходім до контори, коли так.

Біля стола — Луць, бригадир, незачесаний, худий, недобрий. Недобрий на Андрія.

— На готове, панночку? — блиснув гострими очима.

— Га, як не в лад, то я зі своїм назад,— Андрій насунув на очі шапку і хотів уже йти, але якась сила затримала його.

— Я хотів... як усі люди, щоб... той... різниці, як кажуть, не було. Але як неласка... А ти, Луцю, не дорікай, на твоє не зазіхаю!

— Нема тут мого! Наше! Пора це знати. Жив-жив, як тхір у норі, відлюдком стільки років...

— Ну, жив...

— Бо як минулася дешева горілка, то й владу перестав любити!

— Минулося... дешева,— протягнув Андрій, перекиваючи Луця.— А ти не пив? Хто в тридцять дев'ятому кричав, аж вікна дзвеніли на Закутку: «Пиймо, це наша влада!»

— Так, братку, кричав,— Луць підвівся і, спершись руками на стіл, прошипів до Андрія: — Як «вірую» сказав і — дониньки! А ти?

— А я що? Що я? — скипів Маківчук.— Проти влади був коли? Чи, може, я тобі за німців вікна бив або хату спалив у сорок п'ятому? Ну?

Боднар не втручався. Хай виговоряться сусіди, це їхнє право. Бо всі знали...

Не було колись у селі краших побратимів, як Луць та Андрій. Та це колись було. Ще за парубоцтва. Тоді, коли обох тягали на постерунок¹ за читальню. А як у повіті вперше залопотіли червоні прапори, випивали на радіощах та й показували один одному сліди від кайданів на руках.

Тоді й поженилися один за одним на сестрах з тієї хатки, що з одним сліпим віконцем, та й у тому шибка ганчір'ям забита. Село дивувалось, бо тих двох сестер-красунь ніхто не бачив на вулиці в неділю, хіба в будень на Юзевичевім полі.

Та ось дивна притичина сталася: коли в Юзевича поле відбирали, Андрій сказав до Луця:

— А це вже не подобає. Яким то правом? Не вкрав же він. Робив...

— Дурень ти,— відповів Луць.— Твоя Оле-на, моя Марія — вони робили.

— Все їдно не подобає.

Це колись було.

А тепер Луць хотів допекти швагрові, за все відплатити (бо ж той на печі сидів, коли вони першу підвалину закладали під колгоспну будову) і сказав Андрієві таке, в що й сам ніколи не повірив би.

— Та то не знати, хто палив. Хто тебе знає,— очі опустив, бо самому стало прикро.

Хитнулась, як від ляпаса, висока Андрієва постать, пишні житні вуса, підкурені тю-

---

¹ Постерунок — поліцейський пост.

тюновим димом, поникли моложаві темні очі глибоко запали, і гострий кінчик носа побілів, як від морозу. «Хто знає?!» — хотів крикнути, але слова затялись хрипотою, застрягли в горлі.

Ніхто не знає. Ой, ніхто не знає...

Як нині... Блимав на припічку каганчик, а надворі мокла осіння ніч. Олена мовчки пряла кужіль, біле терміття сипалось на вогку долівку, а він на те терміття дивився і нічого більше не бачив. А купа терміття росла та й росла в очах, як гора білої вовни, тільки що постриженої з його овець. У стайні сумно блеяли дві вівці, за отарою тужили, за полониною.

«Чи ж я — наймитів наймав, чи працюю чужою нажив? Сам по гульку нароблявся».

«То міг би разом, зі всіма»,— чує, як думає Олена, і гримає на неї, на себе, на всіх: «Не хочу, не буду свою працю паювати!»

«То живи відлюдком,— мовчки відповідає Олена.— На сміх, на ганьбу».

«І житиму. Не здохну без поля і без овець. Ремесло маю в руках, різьбарити буду».

П'ятирічна Галюнька водить пальчиком по вогкому вікні — рип-рип. Надворі темно, тільки капотить. Але раптом під хатою кроки. Пальчик — зигзагом по спітнілій шибці, кинулась.

— Хтось іде, тату.

Довго розмовляли в сінях — Андрій і якісь люди. Пошепки. Олена тривожно прислухалась — не чути нічого.

— Що хотіли? — спитала, коли Андрій, похмурий, потемнілий, увійшов до хати і щось там довго нишпорив біля запічка, а полум'я каганця хиталось, мало не гасло.

— Хліба хотіли... Сказав не маю...— збрехав Андрій.

— Погибелі на них, вовкулак, нема.

— Цить...

Вранці вже не мрячило. Сонце виглядало з-за хмар. «Сушить,— подумав Андрій,— сіно в стогах сушить. До вечора од вітру зовсім сухе стане. Якби добра іскра з комина або жаринка з люльки, то може статися пожежа. Чому б ні? Таке може бути. Стіг від стога — і все з димом. Мое сіно — для моїх овець».

Олена підпалювала в печі, облила гасом жмуток клоччя, бухнуло полум'я, до дверцят потягнувся чорний дим.

Андрій здригнувся.

— Ти чого?

— Гикнулося...

Пішов до крамниці. Там збираються Юзевичі і тишком гуторять про війну, що має вибухнути на другу весну. Андрій збоку послухає. Назустріч Семен Зарічний парою худих конячин у драбинястому возі кудись їде. Поздоровкались. На Завуяле їде, там сіно закупити. Свого в них мало, не вистачить до нової паші. А худоби в колгоспі багато. Говорив це і чомусь пильно дивився на Андрія. Андрій не міг витримати цього погляду.

— Моцно почав старатися, Семене...

— Хто ж буде? Манна божа з неба не падає. А ти таки не гадаєш до гурту, Андрію? Не відповів.

До крамниці не зайшов. Йому раптом зда-лося, буцімто він такий маленький, що сором-но й між людей показуватися. Постояв під дверима, послухав, а там знову про пашу — наче змовились. А може, вже знають? За-тремтів, зуб на зуб не попадає (тьху, яка паршива осінь!), звернув за ріг крамниці і стежкою через городи подався додому.

Олена питала, чи не захворів, бо такий блідий, наче випраний.

Нагримав на неї.

— Вчора, Гафія казала, стоги горіли на Яворниці. Щоб вони, ті бандерівці, вже визди-хали, людей з торбами пускають.

Навколо серця зімкнувся обруч. Стояв, від-дихувався.

— А щоб вас шляк сьогодні трафив з ва-шим сіном і стогами,— прохрипів, коли від-пустило біля серця.

Увечері вийшов з хати так, щоб ніхто не бачив. За пазухою мав жмут клоччя, а в ки-шені — сірники. Не йшов, а біг, бо боявся, що пройде часинка, і він цього не зробить. А му-силь. Пообіцяв бандерівцям, що підпалить.

А коли темні стоги, як велетенські бугаї, вималювались на обрії, коли до них залиши-лось не більше ста кроків, мозок опекло, не-мов окропом: «Боженьку! Падоньку! Та ж то людська праця!»

Рвав з пазухи клоччя, кидав у болото, топ-тав, бо здавалось, що воно горить. Рвав клоч-чя і сорочку на грудях.

«Скарай мене, сило господня! Скарай на цьому місці».

Ніхто цього не знав.

Боднар втрутився. Бачив, що Луць наговорив зайвого. Зацитькав його.

— Не плети небилиць, Луцю.

Посміхнувся до блідого від образи (гей, чи від образи!) Андрія і лагідно заговорив, як газда з газдою:

— Мене одно дивує, Андрію. Тоді, як ледве перебивався, бо скрутно було тобі, ти й слухати не хотів — як ми не умовляли вступити до колгоспу. А тепер непогано заробляєш, різьбарство — діло прибуткове, та й з податками трохи інакше. Чому ж це раптом?

Не знав Андрій, що відповісти.

Кілька років непогано жилося. Андрій зі шкіри пнувся, а сплачував податки, руками-ногами тримався за свою одноосібність. Був певний, що добре робить, що на все село він один виграє: всі на трудовень сподіваються, а він своє має, хоч і трохи, та ніким не раховане. З колишньої межі каміння позносив до колешні¹ — хай лежить. Пан-отець кажуть, що то все ще зміниться на інакше.

Галюнька в перший клас пішла. «До школи най ходить, — сказав Олені. — Але оті піонери, комсомолі, ті червоні хустки на шиї аби-м не видів. Вчи її очинашу».

А потім (дочка вже до четвертого класу перейшла) все якось повернулось по-іншому. Жив, як на безлюдному острові. Луць, швагер, сусіда через дорогу, хоч би носа показав, а Олена — та хіба до сестри Марії на хвилинку вечорами забігала і мовчазна поверталася до хати.

---

¹ Колешня — хлів.

Фуркотіло веретено — Олена пряла вовну. Стукало долітце по сливовій червоній колодці — виконував Андрій замовлення для церкви, іконостас робив. Буде церква, як писанка. З усіх кінців будуть сходитися, дивитись-дивуватись на його різьбарство. І гроші піп дає добрі.

Витісував клинчики, вкладки. Мертва сливова колода живими пелюстками розцвітала. І було при цьому чогось сумно. Згадував, як першу свою роботу (тоді лиш парубкував) подарував для хати-читальні, та й дотепер у тій рамі портрет Шевченка висить. Та це колись було... Тоді обидва з Луцем ксьондза ганьбили, а тепер пан-отець єдиний порадник. Зійдуться на толоці біля церкви, і священник одне говорить:

— До весни, а там зміниться. Ви радію послухайте.

Андрій частенько залишався в плебанії¹ до пізньої ночі. Піп вмикав радіоприймач і ловив «Голос Америки».

— До весни, пане Маківчук, до цієї весни — й фертик: совет на нет.

Колись Андрій з цікавістю прислухався до його балачок, жевріла надія, що ті межові камені з колешні повиносить. Потім слухав з чемності, бо ж на Багнах три колгоспні стайні вирости, які й дідичеві ніколи не снились, а в тих стайнях овець та корів! То ж сила в громаді, як не кажіть. І люди наче інші стали. Не сваряться за межі, кожен день разом, як ото колись на толоках. Тільки він окремо.

---

¹ Плебанія — полівська садиба.

Може, тому не витримав попових небилиць та й сказав:

— Кажете пан-отченьку, совет на нет? А я гадаю, що на цілий свет. Щось то до такого йде, прошу пан-отця.

Страх як розсердився пан-отчик! Назвав Андрія комуністом. Андрієві стало смішно, бо який він комуніст, коли одноосібник... Грюкнув дверима плебанії, попрямував додому.

Галюнька ходила по кімнаті, вчила напам'ять:

— За мир у всьому світі —
Це значить — за народ,
За колоски наліті...

Стояв Андрій у кутку й не рухався, наче боявся сполохати свою одиначку, що в білому фартушку походжала й повторювала слова вірша, притуливши книжку до грудей. Чомусь пригадалась Андрієві Олена, коли була молодою: зіжмаканий фартух, поторочена запаска і ті очі, що снились йому в парубоцтві — сумні, наче заплакані. Гей, яке ж то було в неї дитинство... Галюнька — викапана мати: очі темні, та не сумні, не заплакані, а фартушок білий, як крильця метелика.

Згадав попа, свою розмову з ним і сплюнув спересердя.

Помітила Галюнька тата — і до нього.

«Людоньки,— подумав зі страхом,— обнімаючи дочку, що б то сталося з нею, якби, не дай господи, війна!»

Мала не пам'ятала, щоб батько був колинебудь такий добрий. Ось коли найкраще попросити тата:

— Я також хочу ходити в червоному галстуку, таточку. Як усі, Софійка вуйни Марії носить...

Андрій забув тепер про те, що сам колись наказував.

— То чому ж ти не носиш? Хіба я що...

— Я не піонерка, татку. Всіх прийняли, а я...

Не образа, а лють стиснула Андрієві груди. Рвучко повернувся і — до школи.

— Я вас прошу не робити різниці між дітьми! Що я одноосібник — моя справа, а дитина, що воно?! — доводив директорові.

Директор школи спокійно вислухав Маківчука.

— Ви якраз вчасно прийшли, товаришу Маківчук. Я сам збирався йти до вас. Ціла біда з вашою донькою. Ніхто ж насильно в піонери не запише дитину, а вона вже втретє: «Я не буду піонеркою». Вчора сказала причину: «Тато буде сваритися».

Андрій зніяковів, як хлопчик, спійманий на негарному вчинку, зам'явся.

— Та то... Знаєте. Що було, то було... А тепер най буде вона, як усі. Бо то... — хотів ще щось сказати, але не зумів. Натягнув кашкет.

Директор ще затримав Андрія на хвилику.

— У нас, бачите, нова школа добудовується. То ж хочемо, щоб усе було, як з голочки. Чи не зробили б ви для школи пару рамок?

Зрадів Андрій, що й він комусь потрібний. Заробок заробком. Але це вже для громади.

Йшов додому, і всю дорогу здавалось йо-

му, що дві людини живе в ньому. Одна та, що погодилася робити рамки за гроші, а друга та, що дитину обстоювала в школі.

Кінець зими та ще й початок весни сиділо двоє людей за роботою. Один робив рамки, викладав різноманітними дерев'яними клинчиками і думав: «От півтора місяця роботи вчорами і — п'ятсот карбованців, як з води». Другий дивився на Галюньку, на її червоний галстук. Дивився на своє майбутнє.

Навесні задумав обгородити садибу високим плотом, щоб не лазила у сад усяка біда. Бо то звикли до спільного та й гадають, що всюди можна. На дітей сердився. Може, забув, як сам забігав у чужі сади, коли ще про артіль ніхто не знав.

Загороджував, а сам через пліт позирав на толоку, де вирости дві нові будівлі: одна — школа, друга — сільрада, і щось третє розпочали. Що б то? Сам себе переконував, що це його зовсім не цікавить, але он Луць за дорогою на своєму щось копає.

— Здоров, швагрі!

— Як ся маєш? Пліт городиш?

— Ая...

— Високий дуже. Дивись — впаде і всі мори накриє, ще й тебе придавить.

Андрій почув нашірку в голосі Луця, але проковтнув образу.

— Там щось третє, бачу, будується.

— Клуб. Читальня, Андрію.

— Але!

— Бігме! Такий буде, як театр у Коломиї. На чотириста місць!

— Бреши здоров, Луцю.

— Дякую на цьому слові, свояче. Але ти піди подивися. Хоч збоку поцікався.

Андрій відступає від огорожі, бо не любить агітації. Але ще одне:

— А хто ж гроші дає, Луцю?

— Та хто б? Держава. А робота своя. Чи ж то ми з тобою плати хотіли тоді, як збиралися класти читальню? Га, Андрійку?

— Але тоді інший час був.

— О, що правда, то правда. То був зовсім інший час. Тебе тоді від читальні поліція протом гнала, в кайдани заковувала, а тепер... Та де там! З-за такого плоту...

Агітує Луць. Ніщо, лиш агітує. Ні, братику, мене вже не так агітували. Голодний був і то не здався. А тепер, хвалити бога, не думаю про шматок хліба. Що ж більше треба чоловікові? І Андрій знову ховається за пліт. Але думки не дають спокою:

«Читальні захцялись, пся крев?»

— Захотів!

— На, маш! — лясь по щоці...»

Тьфу! Вирвалось бісове пруття з-за кола. То били жандарми, а тут власний пліт лупить.

Сплюнув. Не може робити нічого сьогодні. Олена пораяється біля худоби. Глянув на неї, наче давно не бачив. Хустиною піврота закутала, якась наче німа. А очі темні та сумні, як колись на Юзевичевім полі.

Кинув пилку, в село вийшов.

«Як театр у Коломиї... Самі роблять. Гм...»

Невпевнено, самого себе боячись, підійшов до майстрів, що закладали фундамент під клуб.

— Боже помагай! — таки захотілось словом перекинутися з людьми.

А той Семен Зарічний, дідько б йому приснився:

— А ми б не кляли, якби й ви допомогли!

Взяв Андрій сокиру, сплюнув у долоні та й по сукуватій колоді: трах, трах! Білі тріски, закручені, як від рубанка,— на всі боки.

— Ге-ге!— сміється Семен.— Я вже думав, що ти геть скапцанів коло Олени. А то правда, Андрію,— бо я не був на твоєму Закутті,— що ти обгородився таким високим плотом, що й вікон не видно? Як коло тюрми, га?

Дружно зареготали майстри.

Сплюнув Андрій, і так гірко стало на серці, так боляче, що взяв би ту сокиру... Ех! Повернувся й пішов дорогою. Поспішав, немов до пильної роботи. Відчував, що щось має зробити. Так далі не можна. Був першим чоловіком у селі, а тепер один лиш сміх, ганьба!

Зупинився біля огорожі свого саду, подивився на своє господарство — смуток смутком! Навалився на пліт: трісь, трах!

— Здурів, чоловіче, чи п'яний! — крикнула Олена.

— Не знаю!

Зайшов до хати та й чомусь зразу за готові рамки. Самому сподобалися! Посміхнувся до них, як до дитини, і вийшов з ними надвір...

— Оце я вже скінчив, пане... товаришу директор!

Очі в директора засвітилися.

— Ви митець. Та це ж чудово! Ну, а скільки воно?..

- Та так... Ніскільки...
- Що? Та як?
- Та так... Для дітей...

Увечері, коли директор таки прийшов домовлятися про плату за різьблені рамки, Андрій розхвилювався.

— То ви всі думаєте, до бісової матері, що я вже такий, що нічогосінько не можу для людей?! За чоловіка мене не маєте таки геть чисто!

Андрій нічого не міг відповісти Боднареві на його запитання. Тримав в опущеній руці зім'яту заяву і понуро дивився крізь вікно на кошару, де юрмилися білі й чорні вівці.

— Не годен уже так далі...— говорив сам до себе.— Я міг би в колгоспі столярувати або хоч вівці виганяти на полонину. Але як не в лад... то...

Прояснило, нарешті, Луцеве обличчя, а Боднар простягнув руку до Андрія.

— Що вже робити з тобою? Давай сюди папірець. Краще пізно, як ніколи. Але почекай-но...— Боднар зосередився, підморгнув хитро і кинув Андрієві з викликом, твердо: — Оздоблював ти колись церкву, за клуб візьмись, га? Богові відслужив, послужи тепер громаді. Ну?

Винувато й ніяково, зовсім таки по-дитячому усміхнувся Андрій і зітхнув, наче з плечей зняв важку ношу.

ПІД СКЛЕПІННЯМ ХРАМУ

Над невисокими будинками цього старовинного кварталу, над зеленими кучерями каштанів і акацій похмуро височить готичними шпилями езуїтський костьол. Біля нього вирує життя. Спішать люди на роботу і додому, в театр і кіно, несуть на своїх обличчях сліди прожитого дня: радість, турботу, надію, усміх і втому. Байдужі до освяченого езуїтами місця, бавляться поряд у скверику безжурні діти, сидять на лавочках закохані, ховаючись у передвечірніх сутінках.

Тільки з-під костьольних дверей на сонцем мережану зелень скверу, на каштани, овіяні вечірнім вітром, дивляться злидні вчорашнього дня. Це молільниці, поморщені, вицвілі, з простягнутими руками. Дехто з прохожих, чутливих до чужого горя, підійде і покладе монету в руку, звичну просити милости-

ню. Подасть і задумається, стривожений суперечливими почуттями гордості за творчу силу людини і огиди до функції величного і архітектурного пам'ятника, що калічить людські душі.

Стрілами веж уп'явся костюл у небо, наче гігантськими цвяхами пришпилів до небозводу волю, думку, радість, усміх цих людей, що клянуть тепер на холодних мармурових плитах під високим склепінням і ревно моляться.

У костюлі — відправа. Півголосом, ніби від страху, щоб не почули галасливі діти на вулиці, шепоче ксьонзд слова літургії; сповідальник у білій ризі тихенько зайшов у сповідальницю; тьмяно горить одинока лампочка на золотому павуку.

Серед пониклих голів старих жінок, що в молитвах проводять решту свого життя, серед важкого гнітючого шепоту та запаху воску — молода жінка. Стиснувши губи, б'є поклони і всім своїм єством тягнеться до олтаря.

«Тільки церква, тільки молитва перед цим олтарем допоможе мені», — повторює в думці, немов умовляє себе. Губи скупно вимовляють одні і ті ж, позбавлені вже змісту, слова молитви. Тривожний погляд молодої жінки боїться відірватись від ікони Христа над престолом.

Ліворуч, під амвоном, з чотками в руках зігнулась та, що привела її, заблукану вівцю, з грішного світу у світ прощення і надії. Чорна хустка покриває чоло молільниці, щоби навіть те зеленкувате скупе світло, що падає пля-

мами через матові шибки згори, не могло поманити її від ніг розп'яття.

Над нею на стіні — барельєф рицаря, закутого в панцир. Він недбало підпер голову рукою, ніби насміхається з віруючих.

А з правого боку — очі другої молільниці. Великі, круглі, пронизливі очі, в яких уже давно не таїться ні крихти віри, а, здається, один глум і ненависть до всього: до себе самої, до сусідок-молільниць, до розп'ятого Христа.

Молода жінка боїться відірвати погляд від ікони Христа над престолом. Ще дві молитви. А потім — піде звідси. Тільки ті очі знову пошлють їй услід погляд.

«Боже, будь милостивим до мене, грішної...»

У сім'ї художника Олеся Сторожняка — горе. Від того часу, як померла їхня донечка-первісточка, щось дивне коїлося з його дружиною Лідою. Вже півроку вона щодня перед вечором ходить до костьола молитися. Чому саме до костьола? Про це годі було розпитатися в Ліди. Вона замкнулась в собі, мовчала.

А сьогодні, повернувшись з роботи, він не застав її вдома. З шухляди зникли і їхні невеличкі збереження...

Вони жили скромно, але обоє були такі щасливі. Ліда працювала касиром у кінотеатрі. Сюди приходило багато глядачів. Навпевно, більше, ніж у інші. Соковита зелень парку, оригінальні реклами і привітна касирка — все це приваблювало глядачів. А цієї

усмішки так багато було і в Ліди, і в Олеся. Неждано-негадано Ліда мусила взяти відпустку. Перед будинком лікарні Олесь поцілував її і сказав:

— Чи сина, чи дочку — все одно... Чуеш?

— Який ти хороший, — подякувала йому ясним, сповненим любові поглядом.

Олесь сам собі не вірив, що це русоволосе кучеряве дівчатко днями стане матір'ю його дитинки. Яке це було щастя! Вдома щастя трохи затьмарилось. Мати сказала, що дитину треба буде обов'язково охрестити.

— Звичайно, мамуню, аякже, — пробував перейти на жартівливий тон, — гостей скличемо, кумів. Тільки піп не буде галакати над моєю дитиною, — додав серйозно. — Мій тато й за Польщі не ходив до церкви, то ж мені зараз ніяк не годиться запрошувати попа.

Олесь знав, що Ліді все буде байдуже. Але мати... Вона останнім часом стала якоюсь дивною. Немов забажала віддати богові борг і за себе, і за свого чоловіка. А все це під впливом тієї Гелени з-під езуїтського косяола, що приходив за милостинею Христа ради.

Ліда принесла з лікарні донечку Орися.

Олесь тепер не йшов, а летів з роботи додому. Щоразу приносив іграшки, хоч в них ще й не було потреби.

Мати наполягала:

— Якщо цієї неділі не понесете дитину до церкви, я приведу священика додому.

Ліда вагалась. Олесь категорично відмовився.

— Бог покарає, ой, покарає, — віщувала мати.

І наче в лиху годину сказала. Це сталося так несподівано і страшно... Одного вечора Орися почала важко дихати, а через кілька днів згасла, як свічка.

Олесь потемнів від горя. А Ліда... Їй було ще важче. Якось уночі схопилася з криком, роздягнена вибігла надвір і впала біля воріт.

— Я чула голос Орисі,— шепотіла вкрай стурбованому Олесеві, пригортаючись до нього тремтячим тілом.— Я чула виразно її голос: хреста просила... Слухай, слухай! О-о! Чуеш? Чуеш?!

Лікар сказав, що хворій потрібний абсолютний спокій. Через тиждень Ліда встала і сказала Олесеві:

— Я куплю полотна на крижмо¹ для нашої Орисі.

Олесь не міг повірити, що це сказано серйозно, спробував заперечити, але вона закричала:

— Це ти, безбожнику, загубив мою дитину! Я піду від тебе! Геть з цього проклятого дому!

Мати порадила:

— Не переч їй. Бачиш — нездорова.

І Олесь погодився.

Ліда з кожним днем почала віддалятися від нього. Часто він заставляв її перед ліжком на колінах. Вона плакала і молилась. Пробував розраджувати — марно. Колись енергійна, весела Ліда стала потайною, мовчазною. Потім Олесь довідався, що вона ходить щодня

---

¹ Крижмо — подарунок для новонародженого.

до костьола. І чомусь перестала приносити зарплату.

— Де твоя зарплата?

— У мене вкрали гроші,— відповіла таким тоном, що Олесь більше не питав.

— Боюсь, щоб ми не втратили більше, ніж втратили. Всього...— застерігав він.

Але Ліда мовчала. А сьогодні вона забрала всі їхні збереження з дому. Ходив по кімнаті, палив, чекав.

Серед пониклих голів, зморшених обличчя моливниць, що туляться до стін костьола, серед гнітючого шелпту, як промінь денного світла — Ліда. Руки в неї дрижать, а в них — набита чимось торбинка. Губи механічно вимовляють слова молитви, тривога, ляк таять-ся в очах.

З неї не зводять погляду Гелена. Вона швидко ворухить губами, перебирає чорні намистинки чоток і вже не звертає уваги на криваві рани на пробитих Христових руках.

Ліда знає, чому Гелена так дивиться на неї... Аби вже швидше. Треба завершити свою покуту, виконати обіцянку... Ще дві молитви. Але Ліда не може думати ні про бога, ні про иречисту. Все постає в її пам'яті від самого початку.

...Вона сиділа тоді в кімнаті разом зі своїм горем. Олесь на роботі, мама кудись пішла.

— За що, за що така кара? — раптом крикнула до німих стін.

— За гріхи, за гріхи, доню,— почула у відповідь притишений шелпід з напіввідхилених

дверей. Здригнулася. Смиренна, скулена молільниця Гелена стояла на порозі.

— За гріхи, доню. Ти католичка, відреклась від святого хреста. Це — тільки крапля в морі божої ласки і гніву. Гріхи свої ти можеш відмолити тільки в костьолі. То ж молись. Бо гріх страшний у тебе. Дитину свою ти поховала нехрещеною. Душа її літає неприкаяна по світу і кличе розпачливо до совісті твоєї: хреста! хреста!

Сині набрезклі мішки під смиренними очима надулись, як індикове воло, стягнені зморшками губи ще раз повторили страшні слова:

— Хреста! Хреста!

... Ай! — зойкнула Ліда і затулила руками змарніле обличчя.— А-а-ай!

Але слова далі лились каламутним струмком, мов осіння вода по ринві з іржавого даху:

— На твоєму сумлінні душа твого немовляти. Сувій полотна... Сувій полотна принесеш до костьола і даси молільниці, що зліва під амвоном. Будеш кожний день молитися і жертвувати бідним, поки не почувеш знову під своїм серцем плоду. Тоді велику жертву принесеш. Слухай, дочко, слухай! Бо він буде проклятий, бо умре він раніше, ніж на світ з'явиться. І ти будеш тричі проклята, проклята, проклята!..

— Геть, геть ідіть! — закричала Ліда і впала непритомна.

Вона потім ледве могла пригадати, хто в неї був.

А вночі — о, як це було страшно! — вона

прокинулась від стуку у вікно. Могла заприсягтися, що чула, як хтось шкрябав по шибі, а потім закричав розпачливо: «Хреста, хреста!»

Боязко подає Ліда сувій полотна молільниці. Та впала перед розп'яттям і довго молилась.

Гелена прошепотіла, закінчивши молитву:

— Кожний день будеш приходити, молитися і жертвувати, а бог простить тобі гріх і пошле щастя.

Ліді було моторошно в костьолі. Чи це тому, що вже давно розвіяна віра в бога знову діткнулась зашморгом її думок, волі, чи, може, тому, що ці атрибути віри: розп'яття, ангели, синій силует божої матері у матовому віконці сприймались, як іграшки, і не викликали релігійних почуттів.

— Молися, молися,— шмагав хрипкий шепіт.

Ліда молилась, вдивляючись у трикутне око, вирізане на престолі, і просила його вселити в неї палку віру, бо тільки це допоможе їй знову стати матір'ю. Молилась своїми словами, благальним наполегливим шепотом випрошувала в бога милосердя.

Сьогодні їй особливо страшно захитатися у вірі. Вчора вона переконалася, що буде матір'ю. Вчора й сьогодні ходила сама не своя.

Потім взяла гроші й пішла до костьола. Всі взяла, не лічачи, бо здавалось, що ті жертви і молитви, які приносила донині, будуть не прийняті богом, коли залишить хоч одну копійку. Вона сьогодні все пояснить

Олесеві. Він зрозуміє. Адже це для них обох.

Під розп'яттям на стіні — дерев'яна скарбона, а над нею напис: «На костьольний податок». Тут же збоку другий — «За померлі душі». Ліда дотепер знала тільки молільниць, посередниць між нею і богом, а цих скарбон, з допомогою яких можна купити в бога за гроші кращу долю, якось не помічала. Мозок, затьмарений страхом і молитвами, на мить прояснів. Губи ворушилися, а мозок вперто свердлила думка. Молільниці... Одна, друга, а за колонами їх ще кілька. З чого вони живуть? Люди платять їм за своє горе? І костьол також збирає гроші. Чому гроші? Чому не сльози, щоб було їх менше в людей? Для кого гроші? Хтось з прислужників або святі отці, дбайливо обмацуючи дно шкатулки, вибирають їх щовечора й живуть на них, їдять, п'ють, одягаються во славу божу, за її сльози. І від цього раптом сліз не стане? Молільниці поспішатимуть додому, щоб швидше порухувати зароблені нею гроші, а в неї перестане боліти серце за дитиною, через це прийде до неї колись щастя?

«Що за безглуздя», — запекла мозок думка.

Ліда боязко оглянула присутніх, чи хто з них, бува, не розгадав її сумнівів. Ні, все спокійно. Тільки рицар на стіні душив у собі сміх, тримаючись рукою за живіт.

З кого? З неї!

Непереможне бажання підвестися й вибігти з цього мороку на денне світло оволоділо нею. Вона піднялась на одне коліно, оглянулася назад.

Гелена вже не молиться, вона не зводить погляду з Ліди. Напевно, догадується, чому сьогодні Ліда так ревно біла поклони. Губи її застигли напіввідкриті, пальці ще бігають по чотках, очі жадібно блищать.

«І плід твій буде проклятий в утробі»,— вдаряє кров у скроні. Ліда швидко повертається до розп'яття, вдивляється в розмальовані рани Христа, щоб відігнати сумніви. Витримати, дотримати обіцянки... Ще одна молитва і все... все.

А позаду шепіт. Моляться... За неї?

— Боже, очисти гріхи наші,— шепоче та, в чиїх очах таїться глум над іконами й віруючими,— і помилуй нас... За неї ти маєш більше, як я за тиждень у поїздах!..

— Що тобі до цього!.. Не завидуй ближньому своєму...

Ліда насторожується. Причuloся?

— Тихше, почує... Мені третину, зрозуміла?

Ліді страшно чути цю притишену розмову. Вона не хоче, не хоче її зараз чути.

— Ні гроша не дам,— сичить голос Гелени.

Заробітчани Христові забувають, що вони у святому храмі.

— Тоді я все їй розповім...

— Тоді і я розкажу, знаєш де?.. Що ти тільки вдаєш святу, коли б'єш головою до помосту і вимовляєш пророчі слова.

У відповідь — лайка.

Ліда здригається, як від холоду. Трикутне око на престолі не мружить, хоч до нього долинули огидні слова, спокійно блаженствує

ангел над тілом Христа, тільки рицар захо- диться від сміху.

Знову лайка. Супротивниця Гелени не за- лишається в боргу.

Молитва застрягає гірким клубком у горлі. Ліді хочеться крикнути, жбурнути в жебра- чок образливим словом. Вона зривається з колін.

Обличчя молільниць вмить закриваються маскою смиренності, але ненадовго. Злякані, що втрачають заробіток, вони чіпляються за Лідин одяг. З усієї сили вона б'є по кошавих пальцях і втікає. Услід за нею сичать про- кляття.

— Що я зробила?! — тихий зойк безпорад- ності й розпуки вирвався з грудей, коли Ліда збігала з костельної паперті, але у вуха вже вдаряв гомін життя, якого вона не чула стіль- ки часу.

Літній вечір повис над містом, притих го- мін, зорі замерехтіли на оксамитовому небі. У скверику ще галасувала дівтора, за кущи- ком бузку виднівся силует кучерявої голівки біля широкого плеча юнака. З репродуктора лилась вечірня музика, у повітрі тріпотів то тут, то там чийсь сміх.

Ліда ще гаразд не усвідомлювала що ста- лося. Довгий жахливий сон, з якого годі було збудитися, мучив дотепер, і врешті прийшло пробудження. Непевність й страх ще дотор- калися її душі, але вони зникли. Замість них з'являвся сором.

Ліда ще раз оглянулась на горбаті постаті біля брами костьола і побігла. Швидше, швид- ше додому, кинутися на груди Олесеві, поді-

литися з ним своєю таємницею. Бігла, де більше людей, не оглядаючись на високі готичні вежі. Відчула, як забилося колишньою радістю її серце.

ПЛЯМИ НА СОНЦІ

Марино, Марино, де ви? Агій!
Немає відповіді. Марина стара і трохи недочуває, а часом і навмисне не відзивається, бо панна Анеля вже їй набридла. Отак цілий день. Страшно стає Анелі, як тільки залишиться сама в хаті, зайнята пір'ям із старих перин або засмальцьованими картинами. Вибігає тоді на ганок і кличе-надривається.

Сусіди посміхаються:

— Пропала б паннунця без Марини, як пес у ярмарку.

— Але ж бо невдячне попівське насіння. Марина давно жаліється, що та тягне з контрактом.

А сьогодні було так: вони удвох повертали-ся з базару. Кожного четверга разом ідуть з міста. Висока, огрядна, від старості згорблена Марина несе покупки, аж вгинається, напово-вину менша стара дівка Анеля не несе нічого,

бо в них ведеться по-давньому: Анеля — господиня, Марина — служниця.

З самого ранку нині сік холодний листопадовий дощ. Осінні сльоти навивають на Марину хвороби, Анелі нагадують її обіцянку записати своїй служниці половину хати.

Повертаючись з базару, Анеля згадала це, забула про все на світі й заклопотана побігла, залишивши далеко позаду хвору Марину, що не могла її ні догнати, ні докликатись.

Прибігла і термосила зачинені двері.

— Та де ж ви, Марино! — який уже раз кликала і не помічала, що стара служниця, поморщена та жовта, стоїть перед нею і докірливо хитає головою.

— Тут я, господи милостивий. Та ж ми разом ішли, чого кричите?

Анеля сплеснула руками. Бліде обличчя засвітилося винуватою усмішкою.

— Я геть чисто забула. Кличу та й кличу... Не дивуйтеся, Мариночко, ви знаєте, що я без вас, як без рук.

Стара пошкандибала до хати, за нею — панна Анеля.

Марині не сходився світ клином в Анеліній хаті, а проте вона прожила тут увесь свій вік. Анеля ще була малою, як Марина почала служити в її батька-удівця попа Островецького. Ніхто, навіть сам пан-отець, не знав, що це ця здорова, гарна дівчина має незаконно-народжену дочку. Могла б жити разом з нею на своєму клаптику, але хотілося дитині дати краще віно, ніж півморга поля. Дочка росла

в сестри, а Марина працювала, як віл, складала грошенята, купувала поле. В останні роки за Польщі хотіла вже йти на своє господарство, але тут Островецький несподівано помер, а молодий попович, пияк і картяр, спродав свої маєтки і, відчувши запах пороху в світі, втік за кордон, залишивши з Мариною безпорадну, наївну стару дівку, сестру Анелю.

Попадянка поплакала трохи, але не впадала у відчай — вона ж не самотня. Але та сама покірنا служниця, що від молодості до сивини не водилася з хлопцями, сказала раптом, як грім з ясного неба:

— Пора й мені на своє, паннунцю. Дочка моя заміж вийшла, піду до неї. Весь вік працювала, щоб на старість притулок мати.

Анеля змогла лише пролебедіти:

— Дочка? У вас?.. Ви геть ідете?! А я?.. — і тут у неї ноги підкосилися.

Марина залишилася служити. Видно, така її доля. Дочку в люди вивела, тепер працюватиме для внуків. Дочці дала поле, найстаршому внукові хату дасть.

Багато важких і довгих років провели обидві разом. Часи мінялися, навіть саме слово «служниця» вийшло з ужитку, а в них усе йшло по-старому. Анеля цілими днями сиділа за картами, читала французькі романи або перебирала пір'я із старих перин; Марина працювала з раннього ранку до пізнього вечора. У городі, крім картоплі і ярини, плекала квіти. Були в неї півонії, троянди, гвоздика, хризантеми, м'ята, любисток. Гнівалася за це паннунця. Краще б цибулі більше, все ж якась користь. Та побачивши, що стара твердо сто-

їть на своєму, Анеля почала воювати з дітьми, що приходили до тітки Марини за квітами.

Марина не могла жити без праці. Коли не було чим зайнятися коло хати, брала сапку і йшла з жінками на колгоспне поле. Жінки жартували й раділи за Марину.

— За авансом приходьте завтра!

— Нащо мені авансу,— відповідала.— Не забаром внучка до вас прийде. Та всіх обжене на роботі. А я стара, користі з мене мало.

Але тільки за роботою почувала себе міцною. Коли ж починалися осінні сльоти і на городі не залишалось нічого, крім соняшникових штурпалків та довгоцвітних хризантем під тином, Марина злягала на своєму рипучому тапчані в кутку під чорними образами і, позираючи на заплакані шибки, стогнала:

— Слаба я... Не переживу цю зиму.

Та це тільки так говорилося. Вона не могла дивитися, як Анеля сама носить воду, розхлюпуючи і обливаючись, як горить заправка на кухні, а молоко збігає в неї перед самим носом. Вставала і, стогнучи, робила все сама. Анеля була тоді набридливо ніжною і виворожувала Марині на картах довгі літа та добру долю.

Марина нагадувала про договір. На згадку про це у Анелі все летіло з рук, вона просила:

— Хай-но потепліє, то ми вже разом. Я не знаю, куди то ходити. Та ми ще не вмираємо, Маринцю.

Казав пан кожух дам... Тепліло, обіцянка забувалася.

Погано почувала себе Марина сьогодні. Ледве допленталася з базару. Крутило в кісках, та це ще нічого — дихати не стало чим. Так ще з Мариною не було ніколи. Вона звилася на тапчан, схопилася за серце.

Анеля заметушилась. Спочатку вибігла надвір, та зрозуміла, що не туди їй треба було йти, метнулася до хати, перевернула крісло з тазиком, повним води, і, нарешті, згадала, що саме має зробити. Шарпнула з кріденця¹ шухляду, висипала на стіл усе, що там було: свої паперові папільотки, Маринині вузлики з насінням квітів, сушені яблука й вишні — і знайшла ліки.

— Що ви, Маринко, бійтеся бога... Випийте,— а сама пильно придивлялась: прикидається Марина чи на цей раз таки справді хвора.

Бачила, що не жарти. Жінка, що легко носила повні мішки картоплі з города, раптом поникла, згорбилася, а тепер не може встати з тапчана.

Марина дивилася зволженими очима у матові від пари шибки.

— Рано зима почалася. Не виживу, Анелю.

Анеля хотіла потішити хвору, але вмить забула, що мала сказати. Знову згадала свою обіцянку — записати половину хати... Половину старої плебанії, де виростали покоління Островецьких, віддати незаконнонародженій дочці наймички Марини. Віддати зовсім за-

---

¹ Кріденець — буфет.

дурно, коли трапляються покупці з добрими грішми.

Рука мимоволі простягається до колоди заємальцьованих карт, що нагадували їй попівські бали, молодих священиків, танго і преферанси. Що скажуть карти? Не дай бог, щоб смерть Марині. Анелі так добре з нею, але якщо... то треба знати. Треба щось робити.

Марина кволо махнула рукою.

— Не ворожить, панно... Не треба вже...

Анеля відсунула карти. Марина краще знає. Але треба бігти до лікаря, може, щось допоможе.

— Я за лікарем піду, Марино.

— Не треба й цього. Все одно я раніше від вас помру,— натякнула на обіцянку Анелі.

Попадянка вдала, що не чує. Швидко вдягла пальто й старомодний капелюшок.

«Треба рятувати Марину від смерті»,— товкмачила собі дорогою до амбулаторії.

Не ліки рятували Марину від смерті щозими. Єдиними ліками для неї була весна. Тому вона в кімнаті відтворювала собі весну. Майже до різдва цвіли біля Марини у горщику хризантеми, а коли й вони в'янули, робила квіти з паперу, обтикувала ними образи й вікна, виймала зі скрині сушену м'яту, любисток і розтирала в пальцях, щоб пахло. За цим заставляла її справжня весна. Тоді Марина виходила надвір, вдихала весіннього повітря — недуга щезала, і жінка бралася за роботу.

Але тепер відчула, що ні хризантеми, ні м'ята вже не допоможуть.

Лікар не встановив діагнозу. Старість. Можливо, й видужає, а помре — нічого дивного. Пора.

Завивала в димарі зима. Марині снилася внучка Оксана. Бабусяна внучка вчиться на агронома. Ніякої біди не знатиме, бо на землі настала така влада, що не тільки задурно вчить, а ще й гроші доплачує. А бабуся весь вік прослужила, щоб внучка мала відразу свою хату, як тільки стане працювати. А в їхньому колгоспі — Марина вже вивідала — треба агронома.

Будилася і питала в Анелі прямо, без натяків:

— Коли нотаря приведете, панно?

Анеля розгублено дивилася на стару служницю й опускала очі.

— Завтра поїду, — обіцяла.

І справді їхала до райцентру. Їй навіть ставало легко на душі, вона сповнить обіцянку. Але від самих дверей нотаріальної контори поверталася назад. Не може цього зробити. Хто ж її доглядати буде? Хату треба продати, а з грішми її прийме хоч би священник з сусіднього села. Бог простить, бог добрий...

«Може, бог і простить, — думала Марина, бо навіть не мала сили говорити, коли Анеля вигадувала, що не застала нотаріуса. — Я ж не прощу й на тому світі. Все життя даром працювала».

Повзли холодні короткі дні. Ліпила у вікно лапата зима, а мороз вимальовував на шибках химерні візерунки. Кожного ранку ввижалась Марині інша картина: сад зеленіє, цвіте,

діти ганяються з гілляками за травневими хрущами. Якби могла руками поворохнути, то вишила б собі весну на полотні. Зраділа від такої думки й відтепер ні про що інше не мріяла. Аби лиш руки її послухались. Але в них сиділа її хвороба — так відчувала Марина. Якщо вона перейде з рук на груди, життя закінчиться. І все одно хотіла цього. Встигла б таки вишити весну на полотні й з весною померла б.

Анеля клопоталася біля Марини, та все без толку. В хаті брудно, посуд немитий, паннунця опустилася. Та нехай.

Марина вже не звертає на неї уваги. На вікні щодня весна малюється. Яке щастя, що людина завжди може знайти в житті для себе щось весняне.

Одного дня хвора відчула, що з рук втікають мурашки, наче хочуть собі звити кубло в самому серці. Ворухнулися пальці, зігнулися руки в ліктях. Зраділа Марина. Підвелася, дістала з шафи нитки й полотно і почала вишивати.

— Видужуйте, Мариночко! — виснула Анеля.

— Ні, не видужую, паннунцю,— прохрипіла стара.— Умру днями, вся слабість у груди перейшла.

Бачила, як злякано забігали очі в Анелі, як насторожилась паннунця, чекаючи від Марини останнього нагадування.

— У мене є до вас єдина просьба,— не спускала служниця очей із своєї господині,— і ви це зробіть, бо ж маєте трохи бога в серці. Там у хустинці в самому куточку шафи — мої

гроші. Підіть на пошту й пошліть телеграму дочці. Щоб приїхала з Оксаною. Вишліть телеграфом сто карбованців...

— Добре, Марино.

Анеля поспішала на пошту. Вона негайно дасть телеграму й вишле гроші. Потім приготується до їхнього приїзду і прийме, як собі рівних, цю незаконнонароджену дочку й внучку Марини. Розповість про її доброту, про те, як та цілий вік була вірною слугою родини Островецьких. І всі будуть разом плакати за доброю Мариною.

Складала телеграму.

«А тепер записуйте, пані, половину хати, отак як обіцяли»,— ніби почула чийсь голос. Стрепенулася. Затиснула гроші разом з телеграфним бланком у долоні й крадькома навшпиньках вийшла з приміщення.

«Прости мені, господи»...

Марина вишивала весну. Сільська хата сховалася в садочку. Ще мусять бути квіти. А в грудях пече, бігають якісь мурашки, добираються до серця. Треба швидше вишити, щоб з весною вмерти.

— Послали?

— Послала,— не дивилася в очі Анеля.

Дві ночі молилася паннунця, щоб Марина видужала. А на третій день вночі побачила, що стара вже ледве дихає. На стіні над нею висіла нехитро вишита весна: з садка ви- зирала хата, перед хатою червоніли квіти. Згори сміялося сонце: воно мало очі, ніс і рот.

Видно, Марина всю ніч не спала, закінчувала, а тепер спокійно лежить, чекаючи смерті.

Анеля перелякалася. Вона боїться мерців. Тихо зібралася й вийшла з хати.

За ніч розтанув сніг. Побіліли брудні струмки між скибами землі на городах. Гинула зима.

Анеля поспішала в сусіднє село до знайомого священика, колеги її татунця. Треба домовитися. Може, прийме її до себе з тими грішми, що дістане за хату.

Піп зустрів її холодно, та, почувши про гроші, одразу пом'якшав. У нього знайдеться для неї місце, чому б ні. А тепер хай переночує, погостює трохи. Не страшно, як Марина й сама помре. Душа старої страдниці й без сповіді знайде собі місце на тому світі, а поховати він прийде. Про смерть дадуть знати. Паннунця заспокоїлась, уперше за довгий час.

Марина розплющила очі:— в хаті нема нікого. Покликала, ніхто не відзивається.

«Чому Ганна з Оксаною ще не приїхали,— гризла її думка.— Адже три дні вже, як відіслана телеграма».

Перед обідом скочило вишите сонце з полотна й сіло на вікно. Марина усміхнулася, махнула рукою, щоб прогнати дивне марево, а сонце сполошилось — втекло з підвіконня й сіло на синє небо за вікном. Довго вдивлялася Марина, думала, що сниться.

Перед вечором знову прокинулась. Сонце вже сиділо на полотні й сміялося широким жовтим ротом.

Несподівано для себе Марина підвелася, сіла.

— Ніби полегшало,— прошепотіла.— Анелю! — покликала.

Ніхто не відповів. Не мала сили думати, чому нема нікого. Міцно заснула, і всю ніч їй снилися весняні води. По ринві тарабанив перший дощ.

На другий день Марина побачила, що надворі почалась весна. Сонячне світло лилося до кімнати, вигравало на шибках, на стіні, на долівці. Рвонулась до вікна.

Весна! Наче її вишивання зірвалося зі стіни і плахтою розкинулось перед вікном.

Захрустіли старі кості, а мурашки, як опарені, побігли з грудей по руках і пропали.

— Анелю, весна! Паннунцю! Та де ж ви поділися?

Невпевнено ступила на підлогу. Пройшла-ся, заглянула в кімнати. Нема таки нікого. Почала примічати: пальта, хустини вовняної нема. Виходить, пішла кудись Анеля. Але ж два дні... Поїхала? Куди?..

Два дні чекала на господиню. Ходила по двору. Весна повертала їй сили. Питала сусідів, де Анеля. Ніхто не знав. На третій день почала порядкувати в кімнатах. В Анелиній тумбочці знайшла зім'ятий папір, а в ньому — гроші. Сто карбованців. Це ж її гроші! Пізнала. Розгорнула папір — бланк телеграфний. Прочитала по складах: «Приїжджайте негайно, мама...» — і не дописано.

Зрозуміла. Люто глянула по запусеній хаті.

— Кодло... Ну, чекай, святеннице!

Зібрала усі свої речі в скриню. Замкнула. Вдяглася, забрала гроші.

— Бувай здорове, гніздо попівське! Підводою ще раз до тебе приїду! — грюкнула две-

рима, аж потріскана фарба посипалась на ганок.

На вишнях цвірінчали горобці.

* * *

Старий піп реготав, аж мішки під очима синіли.

— Вознеслася покійниця на небо...

Панна Анеля не помітила навіть, коли він поїхав. Хапалася то за крісла, то за баняки, бігала по кімнатах, спотикалася. Хотіла зрозуміти, що сталося, і не могла.

Раз у раз вибігала на ганок і розпучливо кликала:

— Марино, Мариночко, де ви? Агій!

ДВІ ЛЕГЕНДИ

Я ніколи не пишу про Карпати. Боюся — не висловлю того, що відчуваю, коли, переможений красою гір і людей, блукаю влітку пляями. З тривогою читаю твори на гуцульські теми. Чи не цілує хто красуню-Верховину без кохання?

Замість оповідання, хочу дати читачеві дві легенди, записані з уст. Мене схвилювала глибока думка, захована в них. Хай, що наївно вона оформлена, — не біда. Наївне ніколи не фальшиве.

Автор

Скарб

К

коли окаянный Дзвінчук убив Олексу Довбуша, розійшлися горами легені-опришки, щоб заховати від загребушого панського ока добро народне — золото панське. По всіх кутках Чорногори заховали в скелях срібло-золото, а найбільший скарб занесли в прохід на горі Синиці

та й закопали на тому місці, де тепер бездонна криниця.

Багато років минуло, багато води стекло Черемошем, а не забували свого захисника Олексу люди, і пани не забували. Боялося панство й згадки про нього, але кожний думав собі нишком про великі багатства, розкидані по горах. Ото й почали поодинці шукати скарбів.

Ненажерливий був жаб'євський дідич Червінський, а хитріший лиса орендар Мендель. Порадилися обидва, пронюхали сліди й потрапили сюди на гору в Довбушів прохід. Довго нипали, камінь за каменем перебирали, вухом припадали до землі — слухали дзвону золота. І врешті знайшли. Підважили плиту, глянули вниз — вогнем-полум'ям горить воно.

У обох затряслися руки від жадоби, але лізти страшно. Ненажерливий пан, хитріший орендар. Погодився орендар на третину скарбу, аби лише не лізти в яму, а сам подумав: «Шнур тримати буду я. Спущу пана, а тоді заправлю дві третини».

Спускається пан на шнурі вниз, а сам зі страху молиться до матки боскої Ченстоховської. Нараз кричить:

— Швидше спускай — золото!

Затримав орендар шнура і домовляється:

— Дві третини даси?

— Половину!

— Дві третини!

— Половину! — а сам руками досягає до грошей.

Але скільки не простягне руку, золото нижче опускається.

— Чого ж там держиш? — верещить пан.

Подумав орендар: «Вріжу шнура, помре пан з голоду, а я золото потім сам заберу». Так і зробив. Та в ту ж мить щось страшно зашуміло і щезло в безодні. Бо Довбушів скарб не потрапляв до нечистих рук, навіть не дотикався. Отак поховав себе пан у безодній глибині, а орендар з розпуки збожеволів.

Але на цьому казці не кінець. Не пропав отой скарб Довбушів, розсипався він між камінням і травами, сам множився, як та ряска на воді,— або добра людська доля в добре верем'я.

Котилось те золото з гір, розсипалося між людьми. І де впало воно, там радість світилась на обличчі, щастя розцвітало в хаті, налитий колосок виростав на ниві.

Ніхто не знайде вже тепер скарбів Довбуша, але є вони усюди серед людей: усмішкою на устах, чесністю в душі, щастям у родині, хлібом на нивах. І ростуть ті скарби, розростаються, як добра людська доля.

Морське око

Морське око — це холодна велика сльози-на лютого велетня Чорногора.

Уривисті скелі й темні ліси ніколи не бачили його сліз, а тільки блискавиці з затуманених очей, тільки шматки розірваного чорного неба по верхах Чорних гір. Не чули сумирні смереки ласкавого голосу — шуму з уст велетня, а тільки рев і лютий крик або глухе роко-

тання у могутніх його грудях. Боязко гомоніли бори, злякано перешіптувались і нагинались. На самих верхах горді гинули, покірні ж стелилися повзучою сосонкою. Безмежна була влада царя Чорних гір.

Аж ось у його володіннях з'явилася людина, що не лякалася незрівнянної сили велетня, що рубала дерево сокирою і звивала свої гнізда під скелями, як ластівка. Здивований Чорногор зійшов на підніжжя гір, щоб зблизька подивитися на людину. Спитав грізно, впевнений в своїй силі:

— Що ти таке?

— Господар гір! — почувалася смілива відповідь.

Стрепенувся Чорногор, але тут же зареготав, аж затряслися Бескиди, і крикнув глузуючи:

— То йди зі мною на двобій!

І вийшов на нерівний поєдинок жорстокий велетень з людиною.

У відповідь на сміливе слово покрив Чорногор густим градом обійстя і пасовиська людини.

Застогнала людина з жалю за знищеною зеленню убогого хліба й паші, але не скорилася. Сходила вниз, зривала листя на гілках, годувала маржину.

Злий Чорногор послав хижих звірів переїзати худобу людини. Заридала людина від болю, але не опустила й тепер рук. Щільно зачинила двері хатини і взялася за ремесло. Тоді Чорногор кинув вогнем на маленьке житло, і воно згоріло дотла.

Переможена людина впала на землю у

безмежній тузі і розпуці. Засміявся Черногор, громом зареготав з утіхи і зійшов подивитися, як умирає його ворог.

Нічого не залишилося у людини, крім крихти надії і маленької гілки в руках. І якраз тоді, коли велетень хотів ступити ногою на тіло переможеного, заговорила гілка, заплакала, заридала, в мелодію вилила ту крихту надії, і розлилася пісня по зворах Бескидів.

Притих вражений чародій, потім заметушився, кинувся за піснею, щоб убити те останнє, що залишилося в житті людини, кощавими пальцями ловив її між віттям смерек, вітром шугав за нею по яругах та ніс її перед собою, а спіймати не міг. Вона всюди звучала: тужливо, як шум гілок зламаної смереки, весело, як джерело скелі. Пісня линула до неба, проривала чорні хмари, сині тумани і була, як гомін гірський, що його не втихомириш, не спиниш.

Лютував Черногор, карав припишклі дерева за те, що стихли вони, слухаючи пісню людини, ламав скелі, бо серед них пісня лунала голосніше, але вбити її не міг. У безсилій злобі й люті він зупинився на Чорній горі, всі хмари-бовдури і громи-блискавиці зім'яв у жмені, щоб кинути ними востаннє в людину, але пісня лунала чимраз голосніше, а від неї, як від леготу, танули, м'якли градові хмари.

Заслухалися тумани в яругах, птахи вторували дивній мелодії, лагіднішали хижі звірі в барлогах. Людина покоряла піснею все.

Зрозумівши своє безсилля, вперше заплакав Черногор. Велика сльоза капнула з ока велетня і плеснула об скелі.

Невідомо чому називає дехто дивне озеро на високих горах Морським оком. Гуцули називають його Несамовитим. Бо вірять, що досить кинути у воду каменем, як озеро починає бушувати, а чисте небо затягається хмарами і кидає градом. Це ще сердиться і лютує Черногор, переможений піснею людини.

РОДОДЕНДРИ

андрую горами. Не поїхав у Крим, відмовився від сонячної Абхазії, замінив плюскіт морського прибою на полонинський вітер у Карпатах. Я завітав у дивний край, що давав натхнення багатьом митцям, прийшов побачити його й створити пісню.

Край поезії, краси, мистецтва й невідомих талантів. Край екзотики, казок і легенд. Край дужих, гарячих і сміливих людей. Край, про який написано багато, а сказано мало. Хочу сам побачити його й оспівати.

З рюкзаком за спиною, з палицею в руці та з зошитом розпочатих пісень броджу Карпатами.

Вчора господиня ворохтянського готелю лякала нас поганою погодою. Невдалий прогноз. Дивіться, яке сьогодні сонце!

Вперед! Маршрут мій незвичайний: хребтом Чорногори — до румунського кордону. Я сам. Хочу бути один з собою, хочу надихатися враженнями й не ділитися ними ні з ким. Хай навіть звинуватять мене в егоїзмі — все одно: тепер я належатиму тільки собі й природі. Щоб цикл моїх поезій «Черемошем грають хвилі» наситився запахом ялиць, щоб його обвіяли полонинські вітри, щоб задзвеніли вони, як чисті гірські джерела.

Наздоганяю групу туристів. Вони аж з Київщини.

— Ви не знаєте дороги на Говерлу? — питають.

Я ще не був на Говерлі, але вже настільки близькі мені гори, що сміливо заявляю:

— Так, дорога мені знайома. Я проведу вас нетрями, звіриними стежками, ви будете спинатися крутими пляями до найвищої точки Карпат, а звідти побачите всю велич української Швейцарії!

— Добре сказано, — хвалять туристи. — Справді — Швейцарія!

Вони приймають мене за місцевого.

Біля самого підніжжя Говерли нахлинув туман. Густий і холодний. Словнилося віщування хазяйки готелю. І що дивного? Тут кожна людина чародій. Тут знають те, що буде, і бачать те, чого ніколи не буває.

Мряка стає чимраз густішою, наче вата затуляє рот, ніс, вуха. Моїх супутників поглинуло густе молоко туману, я вже не бачу їх, голоси звучать приглушено, а далі губляться. Зі мною тільки глухий шум, і годі розгадати,

що то шумить: вітер, гірські кущі чи моя власна самота?

Самота? Це непогано. Я ж хотів бути сам. Доберуся до вершини Говерли, звідти — мій маршрут.

Проте блуд повів мене іншими стежками. Не дивуйтеся, в горах я повірив у забобони. Мені враз здалося, що йду в протилежний бік. Хоч не вниз, а вгору,— все одно можу поклястися, що Говерла якимсь чудом перевернулася своїм куполом у безодню, і я дряпаюся до її підніжжя. Тепер уже не знаю, куди йду.

Мене зупиняють розкішні кушки високогірних квітів — рододендрів, що кривавими латками зачервоніли під ногами. Рододендри. Я не вперше їх бачу. Вдома в мене на вікні поряд з кактусами і аспарагусом стоять і вони — найстаріші квіти нашої планети. Вони не прикрашають кімнати. Мені іноді жаль було дивитися на сумовито схилені дзвіночки, що никнуть у тузі за холодними туманами, кам'янистим ґрунтом, гірськими суворими кряжами. У вазонах вони сірі й чужі. В горах не заміняєш їх на найкращі оранжерейні троянди, бо прикрашають вони землю.

Я нарвав їх цілий букет і йду вниз навмання. Завіса туману стає прозорішою, і нарешті мене обливає багрянець заходячого сонця. З рясною китицею¹ високогірних квітів їду до колиби. Добре, що надвечір натрапив на житло. А мені назустріч, ген від потічка, що цівкою біліє внизу, лине пісня:

---

¹ Китиця — букет.

«Ой попід гай зелененький
Ходить мій миленький,
Затикав си за кресаню
Розмай зелененький...»

Радію, що випадок звів мене з мешканцями гір. Знаю: заговорю з цим дзвінким голосочком, як давній знайомий.

З-під кучерів дивляться хороші темно-голубі очі і допитливо чекають.

— Де я, дівчино?

— На Завуялі.

— Що це таке?

Сміх. Прозорий і чистий, як ота джерельна вода, що біля колиби стікає по дерев'яному жолобку. Дивимось одне на одного, чекаємо, в кого перше зникне усмішка з уст.

— Були там? — киває вона головою на вкутані туманом верхи гір і показує на квіти.

— Так, ходив за рододендрами.

— Що? Та це ж гогодзи!

— Хай гогодзи. Ти була там?

Знову той самий журкіт сміху, тільки тепер я вчуваю в ньому іронію.

Переді мною струнка, як смерічка, свіжа, як гірське повітря, чудова, як квітка рододендру, дівчина.

— Що ти тут робиш?

— Бриндзу б'ю.

Свята простота. Чи вона має поняття про свою красу?

— А де ж Завуяле?

Дівчина показує рукою на стежку, що збігає вниз між навислими берегами, і стає осторонь. Ні, вона не проведе, сам допитаєшся.

Так говорять її очі — темно-сині, весняні бриндуші.

— Як називаєшся?

— Так, як мама.

— А мама?

— Так, як я.

Я весь у полоні сьогоднішнього дня. Щоб він не закінчився завтра. І післязавтра. І через тиждень.

Так мало хочу... Мешканці гір мають більше. Вони беруть собі гомін гір, шум смерек, набовдурене¹ небо, пісню рік — як свою власність.

Я не зумію цього всього взяти. Аби хоч продовжити нинішню днину, нинішнє враження... щоб записати...

* * *

Відпочиваю там, де чорт добраніч каже. Живу в людей, від яких довідуюся більше, ніж із томів етнографічних збірників. Мій господар — старий лісник. Від нього записую легенди, яких нема ні в Гнатюка, ні в Шухевича. Звечора і до пізньої ночі слухаю його розповіді. Що б він не говорив, я в усе вірю. Бо для того, щоб пізнати цей край, треба вірити в казку. Люди тут дійсність окутують у фантазію. Реальне і фантастичне сприймають з однаковою впевненістю.

Старий лісник знає, наприклад, що незабаром рубачі перестануть спускати ліс жолобами. Це важко. Дерево треба зрубати, пустити

¹ Бовдуриться — клубиться.

в жолоб, а потім тягти трактором, а то й конем до Черемошу. А буде так: побудують вежі на верхах, а звідти підуть міцні ливни на сплав. Такими дорогами буде йти дерево.

Вірю. Буде механізована експлуатація лісу.

Газовим лампам недовгий вік. В кожному селі навіть на маленькій річці можна поставити турбіну. Нема нічого дивного. Млини ставлять. А це також машини.

Вірю в електрифікацію найбільш глухих сіл.

Старий знає, що до рубачів приходять нявки. Вони співом заманують парубків у нетрі, і ті більше не повертаються до своїх колиб. Лісник сам бачив нявку, коли ще був молодим.

І в це вірю. Я її також бачив на Завуялівській полонині.

Старий розповідає мені відоме й нове про Довбуша. Я слухаю чарівну легенду про боротьбу гуцула із злим чорнокнижником Чорногором.

Вірю. Через казку я пізнав життя.

* * *

Вранці вибігаю з низької лісної хати і на повні груди вдихаю свіже, напоєне хвоєю повітря. Переді мною розгойдане нечуванним штормом і застигле в одну мить море. Мене заворожує ця дика і могутня краса природи. Хочу бути дужчим, хочу бути велетнем, щоб краще відчувати її.

Села не видно. На зелених куполах горбів, притулившись спинами до схилів, то тут,

то там біліють з-поза пишних крон черешень латочки гонтових дахів, а подекуди тільки високе вориння¹ виявляє присутність чийогось житла. Біля хат клаптики скопаної землі, а решта багатства — непрохідні ліси і полонини. Чим сильні ці люди? Лісник розповідав легенду про лютого Чорногора, який жбурляв людськими житлами по дебрях, звозах і горбах, кидав об каміння, щоб ущент розбити свого ворога — людину, а розбити не міг. Бо в людини була непереможна зброя — пісня, яка допомогла їй вистояти перед злими силами природи.

Вчуваю звуки цієї пісні щоранку. Вона вже бринить у моїй душі, народжує слова. Я ще її не знаю, але чую, що вона тут — моя пісня про гори. Знайду, спіймаю і розпливусь у ній раннім серпанком по горах, переминюся в швидкий потік і побіжу, поскачу по камінню, розіб'юся у водяний пилок на водопадах або стану жолобцем біля джерела. До мене щодня підходять люди пити воду, щоранку буде цілувати мене дівчина з Завуялівської полонини.

Через казку я пізнав поезію цих людей.

* * *

Я знову на полонині. Мені треба почути пісню, вслухатися в неї. В найпростішому виконанні моєї знайомої вловлю затаєні ноти, серця пісні діткнуся. Зумію, бо знаю, як вона народилася. Я підготовлений до цього.

---

¹ Вориння — огорожа.

А тоді створю свою пісню.

Дівчина зустрічає мене радо. Вона сьогодні не розмовляє загадками. Звуть її Уляною. Наливає в горнятко молока і подає мені. Молоко пахне овечою вовною. Цей запах нагадує мені дитинство. Я ж родом з бойківського підгір'я. Ми з Уляною майже земляки, нам буде легко порозумітися.

Вона розпитує, хто я і звідки. Бачу, як густі брови зводяться від здивування, а потім задоволено розпогіднюються.

— І живете там?

— Ні. Тільки приїжджаю.

Теплий полиск померхнув у очах дівчини, але ненадовго.

— А гуцулки танцюєте? — питає задьористо.

— Трохи танцюю.

Її не задовольняє оте «трохи». Трохи — для бідних. Не знаю, яку вона має бідність на увазі. Може, матеріальну, я ж розумію — духовну.

— І пісні наші співаєте?

— В тебе навчуся.

Уляна підводить спідлоба темно-сині бриндуші і лукаво поглядає.

— Ви — вчений?

Не знаю, що відповісти.

— Вчений, — вирішую.

— І я маю десять класів.

Дивуюся. Чому ж тоді вона бринзу б'є на полонині, а не вчиться.

— А хіба ви тут будете за мене?

— Чому — я? Найдеться кому. Невже Уляні не хочеться вчитись?

— Хочеться.

— То покинь свою полонину і йди.

— О ні...

Вона обвела поглядом гори і в мрійливій задумі опустила ліктями на траву й сама до себе прошепотіла:

— Ні... пі... Вчитися, може, й буду, а полонини не покину.

Від цього «ні» в моєму серці пригасло те романтичне піднесення, яким я жив цих кілька днів у горах. Від цього «ні» повіяло патріархальною відсталістю. Я не за те, щоб молоді люди обов'язково покидали батьківське гніздо, але нова, сучасна людина, повинна бути морально готовою розпрощатися з ним.

А Уляна заплітає та розплітає довгу й товсту вужівку-косу, а темно-сині очі — оті весняні бриндуші — заволоклися мрією.

Про що мріє вона? Як розгадати?

* * *

Уляна співає. Співаючи, вона дивиться на мене, та, мабуть, не бачить нічого, крім музикальних образів, створених уявою. Лине пісня за піснею. В Уляни театральна невимушеність, чудовий слух і голос, але це ще не все, чим чарує вона не тільки мене, а й простір полонини, квіти, серед яких сидить, скромно підігнувши ноги, потічок і синій смерековий бір, що притих заслухавшись.

Намагаюся зрозуміти, але попередня розмова і нова думка заважає слухати. Чи доцільно, щоб талант залишився невідомий людям? Адже людина-творець не пташка. Йй за-

мало своєї власної пісні, їй треба слави. Це вірно, це їй необхідно. Народ виділяє з-серед себе здібніших людей, які репрезентують його іншим народам, світові. Такими були шотландський Бернс, буковинський Федькович, воронезький Кольцов і взагалі всі видатні люди. Таким шляхом іду і я, бо, ставши вище, я зумів зрозуміти казку життя людей для того, щоб проспівати їм їхню пісню.

Зумів зрозуміти? Так чому ж отої найбільш затаєної ноти, серцебиття пісні зараз діткнутися не можу? Вона, близька їй невилупима, відбивається луною від мого здивування: чому Уляна співає тут, хто слухає її, чие визнання буде нагородою за її талант?

Я не можу збагнути найтонших нюансів мелодії, не можу знайти зараз ключа до своєї власної пісні, яка, здавалосьь вчора, от-от сама зірветься з сповненої нових вражень душі.

Чому якраз ці почуття заважають?

* * *

Уляна співає. У неї це виходить так природно, як звичайна розмова. Вона не знає ні своїх здібностей, ні своєї краси. Тут їй не можна залишатися. Доїти овець і корів, бити бринзу, чистити стаю від гною може хтось інший. Так співати можуть тільки таланти.

Кажу їй про це. Вона сміється і замість відповіді просить допомогти зцідити сироватку з казанів. Мене дратує така надмірна простота і несерйозність у розмові. Але допомагаю. Уляна зовсім близько біля мене, я чую її подих. Вона ставить казан на землю, мов чарів-

ниця, впливається в мене тими шаленими очима і чекає. Ніби говорить: «Я твоя пісня, ти знайшов мене».

У забутті пориваюся до неї і одразу ж зупиняюся. В очі мені впадає її забруднена сорочка на грудях, вичовгані в зеленій траві ноги, довгі, як у скрипачки, пальці з потрісканими пучками, тугий стан, опоясаний старою запаскою. В уяві переодягаю її в найкраще плаття, закладаю їй коси по-японськи або втинаю їх, і кучеряве чорне волосся спадає завитками на плечі. Таку хочу обняти. Вона на сцені, глядачі, затаївши подих, чекають її пісні.

Немає пісні. Улянині очі наливаються смутком, смуток змінюється холодком і, врешті, байдужістю. Вона говорить щось зовсім недоречно:

— А ви знаєте, я не люблю курортників.

З долин наповзає фіолетове надвечір'я. Гіркота разом з присмерком осідає в моїй душі. Я не знаю, що саме, але втратив щось сьогодні. Якась перепона не дозволила мені вловити мелодію гір і відчужила від мене запашну полонину, на якій квіткою рум'яного рододендру цвіте загадкова Уляна.

* * *

Просиджую до пізньої ночі над розкритим зошитом і не можу написати ні одного слова. Цвяхом вбилася думка в мозок: «Чому я став їй раптом чужим? Чому від того зневажливого слова «курортник» пропала казка, яку я виплекав в уяві?» І вже по-іншому видніють го-

ри, залиті місяцем, і легенда про Чорногора звучить не так, і Уляна більш не здається мені мавкою, а її «ні» заперечує й осуджує щось у мені самому.

Старий лісник встає ще задовго до світанку. Він збирається в Буркут на сплави. Я йду з ним. Сподіваюсь почути від нього хоч би одну легенду, щоб знову ожила переді мною своїми чарами казка.

Але лісник тепер говорить тільки про ліс. Я хочу вловити у розповіді старого щось казкове, як колись, і тут же відчуваю, що мене цікавить тепер не казка, а його глибоке знання лісової справи. Він розуміє деревину, знає, чого вона потребує, про дерево говорить, як про людину. Довідаюся, наприклад, що дуб любить сусідство таких дерев, від яких він вищий хоч на вершечок, а ялина навпаки — ховається від сонця в чужу тінь. І люди є такі: сумирні й горді.

— Оце вам дуб, а не дубиця,— показує старий на два однакові дерева.— Га? Як відрізняю? А так, як дівку від парубка. Дубиця швидше розпускає листя і швидше обсипається.

Лісника хвилює те, що вирубки не засаджують негайно лісом. Постойть отак пару років, і тільки яловець там ростиме, бо, крім різних хвороб, у лісі живуть ще й злі сили, від яких не лише рубачі, а й дерева гинуть.

Дивуюся й лякаюся, що мене зараз цікавить не екзотика, а звичайна проза.

— Ви знаєте про ліс, напевно, більше від деяких лісничих,— кажу до лісника.

— Може бути... Від таких, що за дерева-

ми лісу не бачать. Ліс темний, але тільки для темних людей...

Зрозуміло, що старий не сказав цього в мою адресу, але я відчув, як враз спаленіло моє обличчя. А може, це я за деревами не бачу лісу, для мене він темний? Може, це я за казковими уявленнями не зумів побачити людей, їхню працю, їхню пісню?

Ще раз прошу лісника розповісти легенду про Чорногора. Ще раз слухаю і вчуваю в цій казці нову істину. Пісня, з якою перемогла людина сили природи,—праця. Може, тому не зрозумів я пісні Уляни, що не знаю її праці, що стара запаска й вичовгані ноги в траві не дали мені наблизитись до неї. Може, тому, що сам я звик вдягати свої пісні у театральне плаття? Може, тому я вивчав життя з казок, а не пізнавав його в праці? Може, тому я захотів вирвати цю дівчину з її ґрунту, щоб чути від неї мелодії, які мені доступні?

Сумніви мучать мене. Борюся з ними, виправдую себе, а вони вперто нашіптують: «Ти тут чужий».

* * *

Разом з світанком ми біля Буркута над Шибеним озером. Водоспад смерек рине із стрімких схилів кучерявим шумовинням у зелене озеро. Тихо, нечутно прорізує водну гладінь і падає на саме дно перекинутого неба.

Шлюзи греблі ще закриті, та плотарі вже зганяють сон з поверхні озера. Вода починає брижитися, хвилюватися, передчуваючи, що

нині вирветься на волю з люттю, з клетотом, нестримно.

У верхній частині озера лежать на воді готові плоти-дараби. Їх зараз пустять.

Сміливі, дужі плотарі стають за керма, впевнені й рішучі. Перед ними круте русло Черемошу, стрімкі скелі, повз які мусять пройти плоти, не черкнувшись, водоспади, на яких по шию треба зануритися з розгону у воду й не дати себе змити течії.

Шлюзи відкриті! Немов дикий звір, спущений з ланцюга, рветься в отвір вода. Рве за собою, мов солому, столітні смереки, збиті в дараби. Рве розлюченою пашею малих людей, а ті борються на життя і смерть. Переможений звір, переможений Чорногор. Перша дараба виривається з пащі скаженої потвори й зникає за горою.

Чую, як хтось починає глузувати в мені з мене самого.

— А це також казка? Ось перед тобою твій Черемош, про який ти складаєш пісню.

— Не складаю, — борюся перед своїм другим «я», що виросло в мені з моїх власних сумнівів.—Я не вловив мелодії.

— Бо ти боявся брудних від праці рук, а щоб не дотикатися до них, ти придумав теорію: талант для слави! Щоби творчість людей мав змогу вивчати зі сцени, а не з життя. Бо воно часом рапаве¹, чорне, запилючене!

Хто це говорить у мені? Я прийшов сюди, сповнений мрій, мелодій і поезії. Хто заліз у душу й вигризає все це без жалю?

---

¹ Рапавий — шорсткий.

— Талант для слави? А в цих людей, що на дарабах, нема таланту? То візьми їх на сцену і на бутафорній ріці застав вести паперові плоти, щоб доступнішою була тобі казка Черемошу!

— Ах, замовчи!

— Дивишся і не віриш, що хтось віддає свій талант людям, не думаючи про себе. Бо тобі перш за все дорога слава. Бо ти — оранжерейний рододендр. Не ставши прикрасою кімнати, ти перестав бути вічно свіжою й привабливою квіткою!

— Хто руйнує мій спокій, мій відпочинок?

— Спокій? Тоді складай пісню про спокій, а не про Черемош і про людей. Ти побачив потічок і назвав його рікою. Ти пройшовся верхами Чорногори й назвав її Швейцарією. Що ти знаєш про ці краї? Ти побачив людей, назвав їх чародіями, захотів пісню про них написати, та не знайшов ключа до їхньої душі. Бо, зустрівшись з красою, ти гидився близько біля неї стати. Ось де народжується та пісня, якої ти не міг зрозуміти. Ось як грають хвилі Черемошу! Стань на дарабу і зрозумієш усе. Але ти боїшся ризикувати. А що як загинеш і ніхто про це не буде знати, А вони, молоді плотарі, ризикують, не думаючи про славу. Дивись: у запінені буруни лютої води, тримаючись за кермо, йдуть — і їх не видно. Ти вривався коли-небудь отак у життя, як оце вони в кип'ячу бурхнуть?

Мовчу. Я починаю розуміти силу й безсилля, поезію й марнославство.

Рву на шматочки зошит розпочатих пісень.

* * *

Рано-вранці приходжу ще раз на полонину. Розкажу Уляні про те, що зрозумів за ці дні.

Чую пісню. Це співають ліси, міцно врослі корінням у землю, трави на скупому ґрунті кряжів, це співає людина в праці.

Уляна подоїла вівці, її пучки ще терпнуть від втомлюючого ціркання. Вона зцідила сироватку, сушить будзи¹ на сонці і співає. Не на сцені, не на показ, не за оплески.

Я підкрадаюся, щоб побачити її на самоті. Але вона не одна. Біля неї той, хто не уявляв собі її ніколи в пишному платті, хто розуміє її працю й пісню, хто любить свіжі високогірні, а не оранжерейні рододендри.

Бачу, як обнімає парубок струнку Уляну, як впивається вона в його губи і знемагає від щастя.

Мені не соромно, що підглядаю. Я починаю по-новому розуміти філософію життя.

* * *

Прощаюся з Карпатами. Не несу з собою ні одного записаного слова. Ще раз переходжу через хребет і милуюся рододендрами, хочу запам'ятати, як вони цвітуть на кряжах, щоб не дивитися на них у вазонах на вікні.

Я приходив сюди, щоб узяти крихітку того, що беруть тут люди як свою власність, і на цьому матеріалі створити пісню. Але не беру

---

¹ Б у д з — сир.

з собою тієї крихти. Крихта для бідних. На ній не створиш пісню.

А все-таки що ж несуч?

Багато. Нове розуміння краси.

Я ще приїду до тебе, моя Чорногоро — веселко над рівнинами! Приїду без казкових ілюзій, не на відпочинок, а як плотар, рубач, вівчар. Сьогодні я закохався в тебе. А колись вернуся і нап'юсь до охмеління твого життя, твоєї молодості.

Щирець — Буркут.

Червень — липень 1960 року.

ЗМІСТ

	Стор.
Не рубайте ясенів!	3
Новорічний келих за щастя	26
За конваліями	34
Кому пахне земля	54
Через межу — тільки крок...	66
Під склепінням храму	80
Плями на сонці	92
Дві легенди:	
Скарб	104
Морське око	106
Рододендри	110

ДО ЧИТАЧІВ

Відгуки на цю книгу просимо надсилати на адресу: Київ, Пушкінська, 28, Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», масовий відділ.

Художнє оформлення К. К. Калугіна

Иванычук Роман Иванович
Не рубите ясеней. Рассказы.
(На украинском языке)

*

Редактор *М. І. Литвинець*
Художній редактор *Р. Ф. Ліпатов*
Технічний редактор *С. М. Клокова*
Коректор *Л. К. Воробйова*

*

Здано на виробництво 30/XII-1960 р. Підписано до друку 4/II-1961 р. Формат 70 X 92^{1/2}. Фіз. друк. арк. 4. Умовн. друк. арк. 4,68. Обл.-вид. арк. 4,4. Тираж 15000. БФ 16629. Зам. № 2.

Ціна 23 коп.

Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», Київ, Пушкінська, 28.

*

Львівська книжкова друкарня Головополіграфвидаву
Міністерства культури УРСР, Львів, Пекарська, 11.

23 коп.

«МОЛОДЬ»